

УДК 94(477)“18/191”:929М.Грушевський:070“20”

МІЖ ІСТОРІЄЮ ТА ПАМ'ЯТТЮ: (НЕ)КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В СУЧАСНИХ ДРУКОВАНИХ МЕДІА УКРАЇНИ*

Галина БОДНАР

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Друковані медіа є важливими творцями історичного нарративу завдяки періодичності, порційності й аналітичності, охопленню широкої читачької аудиторії. Вагоме місце в конструюванні знань про минуле посідають пресові матеріали, присвячені історичним постатям і подіям. У статті досліджено сучасне (не)конструювання образу Михайла Грушевського видатного історика, творця українського національного нарративу, визначного діяча українського національного життя кінця XIX – початку XX ст., першого очільника українського парламенту в 1918 р. у друкованому медійному просторі України 2015–2016 рр. Піднімаються питання цілісності, вичерпності й однозначності образу; (не)змоги пересічного/ої читача/ки ознайомитися з оцінками політичної діяльності М. Грушевського, вагомістю його наукового доробку в контексті творення національної версії українського історіописання; (не)окреслення образу Грушевського-людини зі слабкостями, сумнівами, проблемою вибору; (не)побутування сталої візії Грушевського-“бронзового пам'ятника”. В основі дослідження медійного образу діяча покладено метод контент-аналізу – квантифікаційного аналізу з виокремленням змістовних секвенцій (відривків тексту зі завершеною думкою) і наступною їх інтерпретацією. Стверджується, що в сучасному пресовому дискурсі звично вимальована постать “батька-засновника”, не політика, науковця зі загальновідомим і водночас незаниманим доробком, ретельного дослідника джерел, обдарованого гуманітарія, відповідального і працьовитого. Попри спростування президентства М. Грушевському й досі приписують посаду очільника держави, а не парламенту; взагалі не йдеться про громадську діяльність і доробок у пореволюційний радянський час, постать діяча між публічним і приватним. Дослідження дозволило порівняти пресовий дискурс образу М. Грушевського з уже сконструйованими уявленнями про нього в суспільстві на підставі соціологічних опитувань.

Ключові слова: Михайло Грушевський, друковані медіа, образ, історичний нарратив, колективна пам'ять, контент-аналіз.

Тематичні (не)пріоритети медіа у висвітленні історичної тематики – акцентування на певних подіях і постатях, які переростають у національні символи і репрезентують сучасні суспільні цінності, та замовчування інших – важливі в конструюванні та відтворенні інформації і знань про історичне минуле. Медійні практики представлення минулого стали частиною історичного нарративу, підтримують й оновлюють національний дискурс – “як і геополітичні орієнтири нації, історичні пов'язання її нинішніх членів є об'єктом м'явного та неявного змагання між речниками різних пріоритетів, у якому медіа є водночас тереном

* Стаття написана в 2016 році.

і одним із головних учасників”¹. Сучасні технології дозволяють творити платформи для “демонстрації різноманітного досвіду, отриманого в результаті переживання конкретних історичних проблем, простір для масового створення і переробки історичних смислів, значень і критеріїв інтерпретації, що перестали бути прерогативою “визнаних” і традиційних історичних інституцій”².

Історичні сюжети й, особливо, постаті широко представлені в сучасних українських ЗМІ. Питання (не)потреби публікацій на історичну тематику залишається дискусійним. Прихильники апелюють до просвітницької функції мас-медіа, потреби домовлятися, позбуватися ілюзій. Досвід усноісторичних студій свідчить, що складне ХХ століття в родинній історії подається з точки зору жертви, а не очевидця чи співучасника. Натомість, важко не погодитися зі шкідливістю надмірності історії в медійному просторі в умовах небажання сучасної аудиторії шукати глибшу інформацію, спростування неправдивих фактів. Історія залишається легким інструментом політичного маніпулювання, трактування визначних історичних подій чи персоналій легко корегується³. До цього ж медійний ринок України перенасичений продукцією з виразним контентом українсько-російської минулої і сучасної “єдності”, що позначається на масовій історичній свідомості.

Сучасний український медіа простір і аудиторія змінилися. Передплатний тираж української преси впродовж 2011–2015 рр. зменшився на 40%. Помітна тенденція закриття видань або ж продовження їхнього існування як інтернет-медіа. Онлайн-аудиторія популярних, особливо регіональних видань, зазвичай перевищує тираж і число читачів одного номера видання, помітно схожа з аудиторією друкованої версії. До зменшення читацької і особливо глядацької аудиторії призвело загальне падіння якості журналістики⁴. Водночас у сучасних суспільно-політичних реаліях баланс довіри-недовіри до українських ЗМІ зменшився від +26% у 2010 р. до +2% у 2015 р.⁵ У регіональному розрізі недовіра збільшувалася від мінімальної на заході країни до максимальної на сході⁶.

¹ Володимир Кулик, “Роль українських мас-медіа у творенні національного історичного наративу,” *Політологічні студії* 1 (2010): 209.

² Олександр Удод, “Історія та історики у сучасному медійному просторі України,” *Історик і Влада: колективна монографія*, відп. ред. Валерій Смолій (Київ: Інститут історії України НАН України, 2016), 195.

³ Надія Калачова, “Історична дискусія у ЗМІ: будувати ідентичність чи просто писати правду?,” *Історична Правда*, 3 червня 2013, доступ отримано 31 грудня 2016, <http://www.istpravda.com.ua/columns/2013/06/3/125278/>.

⁴ Діана Дуцик, “Українські медіа в часи війни: 2014–2015,” *Український медіаландшафт-2015: аналітичний звіт*, ред. Валерій Іванов (Київ: ФКА, АУП, 2015), 11.

⁵ У липні 2015 р. 20,1% опитаних “зовсім не довіряю” і 24,6% “переважно не довіряю” проти 40,6% “переважно довіряю” і 6,3% “цілком довіряю”. Довіра до українських медіа почала різко падати з другої половини 2013 р. (“Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ..?,” *Фонд “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва”*, доступ отримано 31 грудня 2016, <http://www.old.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/komu-bilshe-dovirjayut->

За сучасної ситуації збільшення інтернет простору і масовості телебачення преса помилково асоціюється з чимось застарілим, що відходить у минуле – “друковані медіа набувають ознак найціннішого посередника, передавання інформації яким ґрунтується на трьох китах: порційність, періодичність, аналітичність. Річ у тім, що саме друковані медіа (внаслідок найменш революційного поступу) оптимальніше – порівняно з іншими медіа – можуть виступати об’єктом моделювання. На цьому ґрунті стає можливим моделювання розвитку друкованих медіа в контексті їх взаємозв’язку з іншими суспільними чинниками, діяльність яких або заснована на використанні друкованих медіа, або враховує їхнє функціонування, як обов’язковий інструмент здійснення власних соціальних функцій”⁷. За рахунок сайтів в інтернеті читацька аудиторія українських друкованих ЗМІ не обмежується тими верствами населення, які вважають їх основними джерелами інформації, а охоплює всіх користувачі інтернет-мережі.

Матеріали преси, присвячені історичним подіям і постатям, посідають визначальне місце у конструюванні національного історичного нарративу – “буцімто просто інформують... – але водночас допомагають творити й підтримувати пов’язані з націями уявлення та почуття, і роблять це ефективніше, бо менш помітно для об’єктів того впливу”⁸:

Багато газет, у тім числі й виразно таблоїдних, уміщують матеріали на історичні теми з певною періодичністю та/чи з нагоди визначних дат. Часом такі матеріали представляють чітку ідеологічну позицію щодо події чи діяча, зокрема, коли мають на меті помістити її в свідомості читачів на місці іншої, котру автор вважає хибною. Частіше, однак, автори згадують спростовувані погляди лише побіжно, або й не згадують узагалі, волюючи “розповідати” історії, у правдивості яких ця нарративна структура та, не меншою мірою, саме розміщення текстів на сторінках історії, культури або новин (а не дискусій чи коментарів) спонукають не сумніватися. Безперечно, такі інституційно наділені статусом знання тексти втілюють певні ідеології, неаявність яких сприяє їх некритичному засвоюванню, надто якщо різні матеріали на історичних та інших сторінках багатьох випусків газети вочевидь не

ukrainci—vladi_-gromadskosti_-zmi_ htm (Дослідження провели Фонд “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва” та соціологічна служба Центру Разумкова з 22 по 27 липня 2015 р. Опитано 2011 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. Для порівняння наводяться дані опитувань 2010–2014 рр., проведені Фондом “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва” у рамках проекту “Громадський соціологічний консорціум”).

⁶ Валерій Іванов, “Вступ,” *Український медіаландшафт-2015: аналітичний звіт*, ред. Валерій Іванов (Київ: ФКА, АУП, 2015), 4.

⁷ Юрій Фінклер, “Друковані медіа як інструмент здійснення соціальних функцій,” *Поліграфія і видавнича справа* 41 (2004): 102.

⁸ Володимир Кулик, “Роль українського медійного дискурсу в творенні національної ідентичності,” *Україна модерна* 4 (2009): 156.

⁹ Володимир Кулик, “Роль українських мас-медіа у творенні національного історичного нарративу,” 210–211.

суперечать одне одному. Читачі можуть усвідомити партикулярність і проблематичність пропонованого нарративу лише в тому разі, коли мають доступ до інших дискурсів, у яких тлумачення відрізняється⁹.

Одним із найзнаніших серед українців і (не)обговорюваних у ювілейний рік 150-річниці з дня народження є видатний історик, творець українського національного нарративу, визначна постать українського національного життя кінця XIX – початку XX ст., перший очільник українського парламенту в 1918 р. Михайло Грушевський. Праця усього його життя – десятитомна “Історія України-Руси” стала вагомим свідченням “зрілості української науки, а також потужним культурним і політичним аргументом на підтримку українських заяв про національну окремішність і, у підсумку, на користь політичної незалежності”¹⁰. Заборонений у радянський період М. Грушевський став одним із головних героїв української незалежної держави. Як зазначив Ярослав Дашкевич, “*ренесанс М. Грушевського в Україні не був позбавлений ознак часом малокритичної ейфорії та перетворення живої, а навіть дуже живої постаті у бронзовий пам’ятник*”¹¹. На місці стрімко зруйнованих радянських міфів не менш стрімко постали нові, деякі запозичені з української зарубіжної історіографії, зокрема про першого президента України. Швидко розвіяний міф президентства час від часу зринає і, як засвідчило дане дослідження, зринає в сучасному друкованому медійному просторі України. Викривлене біполярне трактування політичної діяльності вченого – від переконанішого, ніж було насправді самостійника до “доброго історика – поганого політика”¹².

У статті досліджено (не)конструювання образу Михайла Грушевського в сучасному друкованому медійному просторі України. Нам йшлося з’ясувати, яким є образ (образи) ученого в сучасних найвідоміших і наймасовіших газетах, чи є цей образ цілісний і вичерпний, чи матеріали преси відображають якусь чітку позицію щодо діяча, чи пересічний українець/українка має змогу ознайомитися з різними точками зору оцінки політичної діяльності М. Грушевського і його вагомим науковим доробку в контексті творення національної версії українського історіописання, чи присутній образ Грушевського-людини зі слабкостями, сумнівами, проблемою вибору та чи далі побутує його “бронзовий пам’ятник”. Дослідження дозволило порівняти пресовий дискурс образу Грушевського з уже сконструйованими уявленнями про нього в суспільстві на підставі соціологічних опитувань.

¹⁰ Сергій Плохій, *Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського*, пер. з англ. Микола Климчук (Київ: Критика, 2011), 18.

¹¹ Ярослав Дашкевич, “Михайло Грушевський як особа й особистість,” *Ярослав Дашкевич, Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури*, 2-ге вид., виправл. й доповн. (Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2007), 383.

¹² Руслан Пиріг, “Проблеми підготовки наукової біографії М. Грушевського,” *Український історичний журнал* 4 (2005): 180–182.

Вивченню портрета діяча в друкованих медіа послужив загальновідомий у гуманітарних студіях метод контент-аналізу¹³. Квантифікаційний аналіз пресових текстів із виокремленням змістовних секвенцій (відривків тексту зі завершеною думкою) і подальшою їх інтерпретацією дозволив проаналізувати які образи Грушевського, і з якою частотою найбільше функціонують у друкованому медійному просторі, а відтак, яким є загальний образ діяча. Під поняттям “образ” розуміємо суб’єктивне відтворення певного об’єкта, явищ об’єктивної дійсності в індивідуальній і/чи суспільній свідомості. Образ (образи) прямо залежить від світогляду людини, епохи, контексту; є уявним і змінним. Сформований образ функціонує як самостійне утворення, не збігається з історичною дійсністю. Образи непостійні, прочитуються і переосмислюються заново. Чуттєві образи в процесі опрацювання їх інтелектом трансформуються в умосяжні “як духовне існування форм, вивільнених у процесі пізнання від своїх тілесних оболонок”¹⁴. Образ, який постав в результаті зв’язків суб’єкт – об’єкт, згодом стає частиною цих зв’язків, виконуючи функцію об’єкта, і як результат нового зв’язку постає новий образ. Змінні образи є складовими єдиного потенційного образу, який до певної міри теж є образом образу¹⁵.

Британська телерадіомовна корпорація BBC, найбільша телерадіомовна компанія у світі, яка декларує свою незалежність від стороннього впливу й підзвітність тільки глядачам і слухачам, характеризує медіа простір України в ознайомчому нарисі “Ukraine country profile” (2012 р.*), виділила десять популярних пресових видань: “Факты и комментарии”, “Сільські вісті”, “Вечерние Вести”, “Сегодня”, “Kyiv Post”, “День”, “Україна молода”, “Дзеркало тижня. Україна”, “Голос України”, “Українська правда”¹⁶. Із наведеного списку видань для аналізу образу М. Грушевського обрано газети “День” і “Україна молода” (які прийнято вважати зорієнтованими на інтелігенцію), а також “Факты и комментарии”, “Дзеркало тижня. Україна” та інтернет-видання “Українська правда” за 2015 р. і січень-вересень 2016 р. Газету “День” опрацьовано за січень–вересень 2016 р. з огляну на найбільший уміст публікацій про М. Грушевського. На шпальтах газети “Факты и комментарии” та в інтернет-виданні “Українська правда” постать діяча була рідкістю.

¹³ Наталія Костенко та Валерій Іванов, *Досвід контент-аналізу: моделі та практики* (Київ: Центр вільної преси, 2003); Вікторія Семенова, *Качественные методы: введение в гуманитарическую социологию* (Москва: Добросвет, 1998).

¹⁴ *Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія*, гол. ред. Володимир Шинкарук (Київ: Абрис, 2002), 443.

¹⁵ С. П. Болдырь і Е. А. Чернов, “Историографический образ: опыт расширения методологического арсенала науки истории исторического познания,” *Українська історична наука на порозі XXI століття. Харківський історіографічний збірник 2* (1997): 97–98.

* В нарисі-розвідці за 2016 р. рубрика “Медіа” відсутня.

¹⁶ Ukraine country profile. The press, доступ отримано 31 грудня 2016, http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/country_profiles/1102303.stm.

Михайло Грушевський: (не)сконструйований образ у суспільстві

Повернення ученого і політика в історичну науку та суспільно-політичний простір України 1990-х років супроводжувалося творенням образу “батька-засновника” необхідного владній еліті для легітимізації. “*Великого історика, політика лівих поглядів, голову першого українського парламенту, жертву сталінізму*” прийняли всі політичні сили. 125-річний ювілей Михайла Грушевського, який співпав зі здобуття Україною незалежності, й усі наступні урочисто відзначали на державному рівні. До творення культури вченого активно долучалися перші особи держави, трактуючи президентом України¹⁷. Образ М. Грушевського в суспільстві визначив науковий доробок ученого і йому присвячені праці. “Ілюстрована історія України”, десяти томна “Історія України-Руси”, “Історія української літератури”, а віднедавна – 50-томне зібрання творів, є добре знаними частині українського суспільства. В Києві, Львові, Луцьку та ряді менших міст споруджено пам’ятники. Ім’я вченого носять академічні інституції, перейменовано багато вулиць, проспектів і площ, уряд і парламент розташовані на вулиці Грушевського. Музеї відкрито у Львові, Києві. Портрет М. Грушевського зображено на банкноті номіналом 50 гривень і на пам’ятних монетах 1996 та 2006 років.

Розмитість образу національного історичного героя і несформований “національний пантеон” не сприяють трансформації у загальнонаціональних героїв раніше заборонених і введених у масову свідомість на початковому етапі існування української незалежної держави постатей, які в результаті набули виразних регіональних, культурних, політичних та/чи інших характеристик. Михайло Грушевський як “прообраз новітнього “батька нації” якісно вирізняється на цьому фоні¹⁸. Разом із Тарасом Шевченком і частково Богданом Хмельницьким він виступає об’єднуючою для українського суспільства постаттю¹⁹.

Соціологічні дослідження засвідчили, що населенню України М. Грушевський знаніший як історичний і політичний діяч, аніж науковець. У 2002 р., згідно всеукраїнського опитування, Б. Хмельницький (26,7%) і М. Грушевський (19,8%) виступили найвидатнішими історичними та політичними діячами за всю історію України, Т. Шевченко (42,2%) і Леся Українка (10,4%) – діячами культури, Борис Патон (18,4%) і Микола Амосов (8,1%) – ученими (у цій номінації Грушевський посів шосту позицію (1,3%) після Сергія Корольова, Володимира Вернадського

¹⁷ Сергій Плохій, *Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського*, 21; Віталій Масненко, “Формування образу М. С. Грушевського в масовій свідомості сучасного українського суспільства,” *Український історичний журнал* 5 (2006): 22–23, 25.

¹⁸ Віталій Масненко, “Формування образу М. С. Грушевського в масовій свідомості,” 26.

¹⁹ Вікторія Середа та Остап Середа, “Функціонування історичних стереотипів у свідомості населення сучасної України: регіональний аспект,” *Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні: колективна монографія*, ред. Леонід Зашкільняк (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2009), 44–45.

і Олега Антонова, що відображає вплив суспільно-політичного, а не наукового чинника на формування образу вченого в суспільній свідомості) (запитання були відкритими і респонденти мали можливість самостійно називати історичні постаті). У схожих опитуваннях 2006 і 2010 рр. знання про найвідоміших діячів культури, історії та політики не змінилися, ставлення, насамперед до українських і меншою мірою до російських діячів, зазнало певних зрушень. Упродовж 2002–2010 рр. позитивна оцінка М. Грушевського зросла з 53 % до 68% (поряд із Павлом Скоропадським – з 27 % до 43 %, Б. Хмельницьким – з 76% до 90%, Іваном Мазепою – з 38% до 50%. Однак, і в 2002, і в 2010 роках кожний третій українець не знав П. Скоропадського, а кожний шостий-сьомий – М. Грушевського. У 2010 р. більше 90% опитаних позитивно ставилися (по спадаючій) до Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Б. Хмельницького, Ярослава Мудрого (респондентам пропонували список імен діячів, запитання не були відкриті). Грушевський посідав одинадцяту сходинку (68,4%) між Леонідом Брежневим і В'ячеславом Чорноволом²⁰.

У дослідженнях соціологічної групи “Рейтинг” у 2015 р. на відкрите запитання “Назвіть трьох найвидатніших українців усіх часів” українці виділили Т. Шевченка (62,9%), Б. Хмельницького (23,5%), Лесю Українку (19,0%) і М. Грушевського (12,7%), які випередили Івана Франка, Івана Мазепу, Степана Бандеру, В'ячеслава Чорновола, Ярослава Мудрого та ін.²¹ Наведене опитування теж засвідчило зростання популярності Грушевського. Згідно результатів 2012 р. він посідав з 7,7 % лише шосту позицію (після Т. Шевченка, Лесі Українки, Б. Хмельницького, І. Франка та Віталія Кличка). Історика більше називали мешканці міст середнього і старшого віку в Центральній Україні (Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська області)²².

²⁰ У 2002, 2006 і 2010 роках громадська організація “Інститут політики” за участі “Українське демократичне коло” ініціювала всеукраїнські опитування з вивчення ставлення українців до діячів культури, історії та політики. Вибіркова сукупність (1,2–2 тис. осіб) репрезентувала доросле населення України віком від 18 років і старше, охоплювала всі регіони країни. Статистична похибка вибірки не перевищувала 3 % (“Символи і цінності сучасної України,” *Інститут політики*, 14 січня 2003, доступ отримано 31 грудня 2016, <http://www.polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pk-14012003>; “Ставлення українців до діячів культури, історичних та політичних діячів (вересень 2010 року),” *Інститут політики*, доступ отримано 31 грудня 2016, <http://polityka.in.ua/info/456.htm>).

²¹ “Найвидатніші українці,” *Соціологічна група “Рейтинг”*, 21 травня 2015, доступ отримано 31 грудня 2016, http://ratinggroup.ua/research/ukraine/vydayuschiesya_ukraincy.html (Опитували населення України від 18 років і старших у квітні 2015 р. Вибіркова репрезентативна за віком, статтю, регіонами і типом поселення (щоправда немає відомостей чи проводилося опитування на непідконтрольних Україною територіях Луганської і Донецької областей, Криму; правдоподібно, що ні). Вибіркова сукупність – 2000 респондентів. Особисте формалізоване інтерв'ю (face-to-face). Помилка репрезентативності дослідження становила не більше 2,2%).

²² “Видатні українці усіх часів,” *Соціологічна група “Рейтинг”*, 28 травня 2012, доступ отримано 31 грудня 2016, http://ratinggroup.ua/research/ukraine/vydayuschiesya_ukraincy_vseh_vremen.html (Опитували населення України віком від 18 років і старших у травні 2012 р. Вибіркова сукупність – 2000 респондентів. Метод дослідження: особисте формалізоване інтерв'ю згідно з опитувальником (face-to-face). Помилка репрезентативності дослідження не перевищувала 2,2%).

Соціологічне опитування, ініційоване Фондом “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва” на початку 2015 р. (без АР Крим і Луганської області), засвідчило високу оцінку українцями постаті М. Грушевського серед запропонованих вісімнадцяти діячів історії і політики різних періодів: Ярослав Мудрий – 33%, Б. Хмельницький – 32%, Володимир Великий – 31%, М. Грушевський – 19% (Запитували: “Кого з перерахованих історичних діячів України Ви оцінюєте найбільш позитивно? (Виберіть до 3-х діячів)”)). Регіональні відмінності в оцінці постатей порівняно незначні. М. Грушевський випадав з числа лідерів лише на Слобожанщині²³. Таким чином, соціологічні дослідження 2015 р. (без Криму і непідконтрольних Україною територій Луганської і Донецької областей) засвідчили збільшення симпатій українців до Грушевського, який у відкритих і закритих опитувальниках посів високе четверте місце.

Суспільне усвідомлення постаті Михайла Грушевського, на думку українського історика Віталія Масненка, є наслідком незавершеного науково-критичного етапу його осмислення. Дослідник припускає, що “вибір на користь М. Грушевського у багатьох випадках має ситуаційний характер і не обов’язково пов’язаний з українською національною ідентифікацією”²⁴. “...сучасний образ ученого та політика... сформувався на рівні редуційного етапу, і цим можна пояснити значну частину його особливих рис... Не тільки українське суспільство, а й фахівці не встигли повністю осмислити його значення. Тому повернення Михайла Сергійовича із забуття відбувалося ніби по частинах, редуковано відповідно до потреби суспільного розвитку, а швидше сучасної влади. І це стало загальним імперативом у формуванні сучасного образу Грушевського, як історика, організатора науки, громадського та політичного діяча, конструктора сучасної української нації”²⁵.

Образ(и) історичного діяча в пресі: контент-аналіз

Популярною практикою, що нею друковані медіа творять історичні образи, є тексти, в яких йдеться про визначні й менше знані постаті минулого. “Долі людей на тлі подій” дозволять авторам не заглиблюватися, а то й лише згадувати

²³ “Що об’єднує та роз’єднує українців,” Фонд “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва”, 22 січня 2015, доступ отримано 31 грудня 2016, <https://dif.org.ua/article/shcho-obednueta-rozednuje-ukraintziv> (Дослідження проведено спільно з соціологічною службою “Ukrainian Sociology Service” з 25 грудня 2014 р. по 15 січня 2015 р. на замовлення Міжнародного центру перспективних досліджень в 11 регіонах України. Всього опитано 4413 респондентів (по 400 в усіх регіонах України, на Закарпатті та Буковині – 401, в Центрі – 402, на Поліссі – 410). Опитування в Луганській області та анексованому Криму не проводилось. В опитуванні застосовувалась квотна вибірка, яка за областями, типами поселень, віком та статтю репрезентує населення виділених регіонів України віком від 18 років. Максимальна похибка вибірки по кожному регіону не перевищує 5,0%).

²⁴ Віталій Масненко, “Формування образу М. С. Грушевського в масовій свідомості,” 32.

²⁵ Там само, 31.

історичні події, “втілюючи, однак, при цьому певні припущення про їхню суть і вплив”²⁶. Зазвичай про видатних осіб з минулого пишуть із нагоди відзначення пам’ятних і ювілейних дат, формуючи в свідомості людей певну ієрархію важливості таких днів. Українські газети рясніють розлогіми статтями, присвяченими річницям народження видатних діячів культури, науки, політики. Об’ємний текстовий матеріал, візуальні зображення, цитування та інші доречні засоби, а також схоже підкреслення урочистої дати в інших друкованих медіа – все це значно підсилює роль особливості таких святкувань. У розміщеній нижче таблиці вміщено газетні текстові фрагменти про Михайла Грушевського з первинним (максимально наближеним до змісту написаного) і вторинним (узагальненішим) кодуванням (див. *Таблицю 2*). Текстові секвенції доповнюють коди установок, розшифрування яких наведено в *Таблиці 1*.

Таблиця 1

Типи й зміст установок контент-аналізу

Тип установок	Коди установок	Зміст установок
Афективні установки	Ап	Позитивна оцінка
	Ан	Негативна оцінка
	Ап>Ан	Зміна позитивної на негативну
	Ан>Ап	Зміна негативної на позитивну
	Ап>Ан>Ап	Зміна позитивної оцінки на негативну і знову на позитивну
	Ан>Ап>Ан	Зміна негативної оцінки на позитивну і знову на негативну
Когнітивна установка	К	Нейтральний опис
Поведінкова установка	П	Заклик до дій задля зміни ситуації

²⁶ Володимир Кулик, “Роль українських мас-медіа у творенні національного історичного нарративу,” 213–214.

Таблиця 2

**Контент-аналіз образу Михайла Грушевського в
сучасній українській пресі**

Вторинне кодування	Первинне кодування	Текстові секвенції
<i>(Не)політик</i>		
<p>Попри видатні заслуги в національному відродженні не був “геніальним політиком”, як й інші тогочасні діячі, які допустили втрату державності, не розуміли модернізації.</p>	<p>Підкреслення заслуг Грушевського в національному відродженні, був “най авторитетнішим тоді лідером українства”. Як глава держави несе відповідальність за втрату державності й поряд з іншими не може вважатися “геніальним політиком”.</p>	<p>“Сьогодні очевидно, що подавати М. Грушевського як націонал-радикального самостійника було б відступом від історичної правди. Проте не слід і применшувати його заслуги в національному відродженні, обстоюванні соборності України... М. Грушевський був вищою посадовою особою нової держави, якщо й не досить харизматичним, то найавторитетнішим тоді лідером українства... Адепти оцінки М. Грушевського як поганого політика закидають йому неспроможність захистити УНР від більшовицької експансії, запрошення німецького війська, непротицію гетьманському квітневому перевороту. Поза сумнівом, глава держави несе за це відповідальність. Проте розглядати її потрібно в сукупності тогочасних геополітичних чинників, а також у загальному контексті здобутків і втрат української революції. А такий підхід вимагає відповіді на складне запитання: хто з чільних діячів тієї доби був геніальним політиком – В. Винниченко, П. Скоропадський, С. Петлюра? Та й чи можуть вважатися геніальними політиками люди, котрі допустили втрату національної державності...”²⁷ (Ап>Ан)</p>
	<p>Попри симпатії до Грушевського йому закидається нерозуміння модернізації.</p>	<p>Передрук інтерв'ю з істориком Орестом Субтельним (1999 р.): “Досліджуючи роки революції 1917 року. В ті часи кардинально стояло питання, чи готове суспільство до модернізації, чи ні. Попри всі свої симпатії до</p>

²⁷ Руслан Пиріг, “Батько нашої незалежності. Михайло Грушевський: драматизм історичної долі,” *День*, 30 вересня 2016.

		скажімо, Грушевського чи Винниченка, я бачив, що вони не до кінця усвідомлювали, що то є модернізація, а інші (Скрипник, наприклад) це краще розуміли. / – А Скоропадський? / – Скоропадський уособлює консерватизм. Але краще за Винниченка, Грушевського, інших демократів він зрозумів, що таке держава” ²⁸ . (Ап>Ап)
Виправдан-ня федера-тивного курсу і політичної нерішучо-сті.	Виступав за федерацію через обставини. Легенда про політичну нерішучість. “Генетично несумісний з новими правителями Росії”.	“Зважаючи на обставини, Грушевський... виступав за федералізацію колишньої імперії. Згодом це дало привід називати його якщо не “червоним”, то принаймні “рожевим”. Витворилася легенда про політичну нерішучість видатного вченого як голови Центральної Ради. Помилявся? Так. Але був генетично несумісний з новими правителями Росії” ²⁹ . (Ап>Ап)
Пережи-вання за бідне громад-ське політичне життя українців на фоні досягнень культури.	“Ми... занадто гарно співаємо в порівнянні з тим, що ми вміємо й можемо в наших справах. У нас занадто гарна література, музика, мистецтво в порівнянні з нашим убожеством в громадській і політичній роботі”.	“Вдома, після заслання, відчув “культуру краси”, але не побачив “культури життя”: “Коли я, вернувшись до Києва... слухав на Шевченківським спектаклі чудові співи наших хорів, я плакав, але плакав не з радості! Ми... занадто гарно співаємо в порівнянні з тим, що ми вміємо й можемо в наших справах. У нас занадто гарна література, музика, мистецтво в порівнянні з нашим убожеством в громадській і політичній роботі”. Парадокс? Аж ніяк. Грушевського турбувала певна однобічність, незбалансованість спільноти молодшої української держави” ³⁰ . (Ап)
Розуміння потреби дієвої армії.	Спростування тези про розпуск армії. Усвідомлення пріоритетності дієвої армії над дипломатичними переговорами.	“Слід спростувати поширену легенду, ніби він прагнув “розпустити армію”... Міцнішало розуміння, що захистити українську незалежність можуть не дипломатія, не зовнішні чинники, а сильне військо...” ³¹ . (Ап)

²⁸“Патріот, який вчив не спрощувати історію. Пішов з життя відомий українсько-канадський вчений Орест Субтельний,” *День*, 27 липня 2016.

²⁹ Андрій Топачевський, “Адреси Михайла Грушевського,” *Дзеркало тижня. Україна*, 24 вересня 2016.

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

Запізно розвіяні ілюзії про мир з більшовиками, які призвели до поразки української революції.	Зіткнення з більшовиками під Крутами і в Києві розвіяли сподівання на мир із більшовиками.	“Трагедія Крут, захоплення Києва муравйовцями, цілеспрямований розстріл запалювальними снарядами його родинного будинку в січні 1918-го остаточно поклали край сподіванням на мир з більшовиками самого Михайла Грушевського та інших, менш схильних до історичних узагальнень” ³² . (Ан)
	Невиправдані сподівання на мир з більшовицьким урядом. “Помилка найбільшого українського історика Грушевського”. “Факт поразки наших визвольних змагань багато в чому пояснюється саме наївністю поводитирів і керманічів Центральної Ради”.	“Керівництво Центральної Ради свято вірило, що більшовицький уряд Росії, який Грушевський щиро вважав соціалістичним, а отже близьким і братнім по духу, не здійснить агресію проти України. Ми завжди повинні пам’ятати, чого коштувала ця ілюзія і ця помилка найбільшого українського історика Грушевського, який, здавалося, мав би знати імперіалістичні потуги Росії. Історія часто дає неймовірні шекспірівські сюжети: найбільший історик України виявив незбагненну наївність у даному питанні і дуже сильно помилився... В підсумку факт поразки наших визвольних змагань багато в чому пояснюється саме наївністю поводитирів і керманічів Центральної Ради” ³³ (Ан)
	Засудження федеративного майбутнього України. “Пізнє прозріння українських урядовців не врятувало ситуацію”.	Засудження федеративного майбутнього України, яким його бачив Грушевський, у статті про європейську зорієнтованість Івана Пулюя: “...більшість із урядовців Української Народної Республіки, у тому числі й Михайло Грушевський, спершу бачили Україну в складі Федерації. Пізнє прозріння українських урядовців не врятувало ситуацію, мало допоміг навіть Четвертий універсал, написаний власноручно Грушевським” ³⁴ (Ан)
Засудження федеративного курсу. Порівняння з Б. Хмельницьким.	Засудження федеративного курсу Грушевського, якого “трьохсотлітня неволя нічому не навчила”.	В опублікованих спогадах про бойові будні підпільників УПА (2014 р.) волинянин Олексій Пархомчук: “Тут впала образа на Переяслав, впала, бо наша революція засуджує цю ганебну сторінку нашої історії, яку хотів повторити наш історик Грушевський, якого трьохсотлітня неволя

³² Андрій Топачевський, “Адреси Михайла Грушевського”.

³³ Дмитро Кривцун, “Питання до Президента. Світоглядні. Сьогодні Україна відзначає річницю бою під Крутами – трагічної і в той же час героїчної події, яка стала одним із символів української незалежності,” *День*, 29 січня 2016.

³⁴ Василь Кущерець, “Фізик української ідеї,” *Україна молода*, 3 березня 2015.

		нічому не навчила. З самим чортом треба було зробити союз, а не з Москвою... ³⁵ . (Ан)
	Запізніле усвідомлення Хмельницьким і Грушевським помилковості союзу з Московською державою/Росією.	“Що ми за нація, що нікого не хочемо слухати. Історія нас таки нічого не вчить. Іван Виговський засвідчив, що Богдан “кричав, як божевільний і несамовитий, що треба відступитися від Москви”. Цей моторошний крик зі смертної постелі – усвідомлення і трагедії суспільства, і своєї власної вини. М. Грушевський після жовтневого перевороту в Росії заявив, що треба підтримувати радянську Росію, бо також мав соціалістичну орієнтацію. Тільки тоді, коли ленінські банди спалили його будинок, у якому згоріла безцінна бібліотека, заявив зовсім протилежне: “У цьому полум’ї згоріла моя довіра до радянської Росії“... ³⁶ (Ан)
Схвалення національної політики.	Схвалення національної політики Грушевського: “...не тільки хто природжений Українець, а також і всякий той, хто щиро хоче бути з Українцями, і почуває себе їх одностудцем і товаришем, членом українського народу, бажає працювати для його добра...”.	“І не випадково 1917 року голова Центральної Ради, історик і соціолог Михайло Грушевський, розв’язував проблему належності до української нації, ґрунтуючись на давній традиції: “Хто може бути Українцем, і кого Українці приймуть у свої ряди як свого товариша? Передусім, розуміється, всі ті, хто зроду Українець, родився і виріс з українською мовою на устах і хоче тепер іти спільно з своїм народом, з усіма свідомими синами українського народу, які хочуть працювати для його добра, боротися за його свободу і кращу долю. Але не тільки хто природжений Українець, а також і всякий той, хто щиро хоче бути з Українцями, і почуває себе їх одностудцем і товаришем, членом українського народу, бажає працювати для його добра... Ті, що пристали до Українців в трудні часи, і тепер пристають до них і щиро готові працювати з ними і боротися за добро краю, можуть бути ближчі Українцям, ніж ті природжені земляки, що байдуже або й вороже ставляться до українських домагань в такий рішучий час... ³⁷ . (Ап)

³⁵ Ніна Романюк, “Куди піде Москва захищати “росіян” після Донбасу?,” *Україна молода*, 13 липня 2016.

³⁶ Іван Бондаренко, “Безідейність – шлях до розвалу,” *Україна молода*, 22 липня 2015.

³⁷ Сергій Грабовський, “Самовпевнена некомпетентність. Про “Лекцію Свободи” Святослава Вакарчука,” *День*, 1 червня 2016.

“За наполяганням Грушевського у похід на Україну вирушив Український легіон січових стрільців”.	У статті про перебування Українських січових стрільців у Кіровограді в 1918 р., не зазначено політичної ситуації, коли дії Грушевського залишаються для більшості читачів не зрозумілими.	Про перебування Українських січових стрільців в Кіровограді в 1918 р.: “1918 року разом із новими союзниками УНР – австро-німецькими військами – за наполяганням Грушевського у похід на Україну вирушив Український легіон січових стрільців. 27 лютого 1918 р. усусуси форсували Збруч та перейшли кордон” ³⁸ . (К)
Схвалення політики щодо земельного питання.		В контексті обговорення Конституції України зазначено: “Грушевський вважав, що для України власність на землю – це і є її фактична конституція. Хороший земельний закон – це і є конституція України” ³⁹ . (Ап)
Соціалісти в Центральній Раді з утопічним баченням світу без воєн і кордонів призвели до ліквідації боєздатної армії.	Негативна оцінка діяльності Центральної Ради, основу якої становили “соціалісти с идеалистическим взглядом на мир”. Розвал боєздатної армії.	“Откровенно говоря, Центральная Рада не являлась идеальным правительством, тем более в условиях ведения войны. Ее костяк составляли социалисты с идеалистическим взглядом на мир – без войн, границ и армий. Именно благодаря их “заботам”, была полностью развалена боеспособная украинская армия...” ⁴⁰ . (Ан)

³⁸ Максим Сінченко, “Невідомі епізоди 1918. Українські січові стрільці найтриваліший період перебували в Центральній Україні,” *День*, 18 березня 2016.

³⁹ Ірина Виртосу, “Час “К”, або Про права людини у проекті нової Конституції,” *Дзеркало тижня. Україна*, 11 березня 2016.

⁴⁰ Андрей Топчий, “Торжественное настроение по поводу провозглашения самостоятельности смешивалось с чувством тревоги перед действительностью,” *Факты и комментарии*, 23 января 2015.

<p>Вимушене прийняття IV Універсалу, який неоднозначно сприйняли як в Україні, так і за кордоном.</p>	<p>Вимушене прийняття IV Універсалу, який неоднозначно сприйняли як в Україні, так і за кордоном. “Тем не менее провозглашение независимости означало, что украинская государственность все-таки состоялась...”.</p>	<p>В это время в Брест-Литовске начались переговоры между украинской делегацией и ее новыми “европейскими партнерами”... И все же официально, согласно тексту III Универсала, УНР оставалась с Россией, не являясь суверенным государством, что очень смущало европейских дипломатов... На этом фоне в Центральной Раде началась подготовка к провозглашению независимости... Принятие Универсала не поддержали представители французской миссии в Киеве... Акт Центральной Рады неоднозначно восприняли даже в столице Украины, перенасыщенной тогда сторонниками как “единой и неделимой России”, так и большевиками... Увы, провозглашение независимости не спасло Киев от большевиков. Через десять дней члены Центральной Рады спешно покинули столицу, и после десятидневного артобстрела город заняли красные... Тем не менее провозглашение независимости означало, что украинская государственность все-таки состоялась...”⁴¹. (Ан>Ап)</p>
<p>Віданість політичної діяльності. Грушевський – один з творців українського проекту.</p>	<p>Грушевський – один з творців українського проекту; “мовляв, Україною керували недолугі люди: історики, письменники. Але справа не в тому, що вони були істориками, а в тому, що суспільство було не готове. І якби не історики, то ми взагалі нічого не мали б”.</p>	<p>Историк Игорь Гирич про свою книгу “Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.)”: “Будь-яка національна ідея проходить стадію проекту. Був проект чеський, був польський, німецький – у XIX – на початку XX століття. Росія – це такий самий проект, за формулою Уварова: “самодержавіє – православіє – народність”. Будь-яка національна ідея, перед тим як стати надбанням мільйонів, обговорюється в кабінетах. На обкладинці моєї книги – графіка художниці Марії Барсеневої: при столі, де горить лампа, Михайло Грушевський і В’ячеслав Липинський обговорюють майбутнє України, фактично конструюють український проект. Я тут виправдовую ту яку закидали багном, починаючи з 1920-х років. Навіть у діаспорі було прийнято популяризувати думку Донцова, мовляв, Україною керували недолугі люди: історики, письменники. Але справа не в тому, що вони</p>

⁴¹ Андрей Топчий, “Торжественное настроение по поводу провозглашения самостийности смешивалось с чувством тревоги перед действительностью,” *Факты и комментарии*, 23 января 2015.

		істориками, а в тому, що суспільство було не готове. І якби не історики, то ми взагалі нічого не мали б. Український проект все ж прижився, і це говорить про те, що він був не “штучним”, а відповідним своєму ґрунтові” ⁴² . (Ап)
	Першочерговість політичного над науковим. Активна участь в українській революції.	“Добре робити історію важніше, ніж гарно писати її”. Цей вислів Михайла Грушевського допомагає зрозуміти його життєву і творчу мету. Як визначна особистість у гущі історичних подій, бере в них найактивнішу участь” ⁴³ . (Ап)
	Грушевський, Винниченко, Петлюра, які символізують боротьбу українців за свободу.	“Чи символізує Щорс боротьбу українців за свободу в період 1917–1921 рр.? Знаєте, все ж таки таку боротьбу більше символізують Грушевський, Винниченко, Петлюра, багато інших” ⁴⁴ . (Ап)
		“Чи символізує Щорс боротьбу українців за свободу в період 1917–1921 рр.? Знаєте, все ж таки таку боротьбу більше символізують Грушевський, Винниченко, Петлюра, багато інших...” ⁴⁵ . (Ап)
Науковець		
	“Людина з широкими гуманітарними зацікавленнями”.	“Грушевський – це така особистість, яку мало назвати лише істориком. Він займався і соціологією, і археологією, і культурологією, і суспільствознавством, і літературою... Михайло Грушевський – це така постать, яку не можна вмістити в жорсткі рамки однієї науки. Він був людиною з широкими гуманітарними зацікавленнями” ⁴⁶ . (Ап)

⁴² Ярослава Музиченко, “Соборність. Український проект,” *Україна молода*, 22 січня 2015.

⁴³ Андрій Топачевський, “Адреси Михайла Грушевського,” *Дзеркало тижня. Україна*, 24 вересня 2016.

⁴⁴ Олег Вергеліс, “В’ячеслав Кириленко: “Під час війни культура не може стояти осторонь”,” *Дзеркало тижня. Україна*, 16 січня 2015.

⁴⁵ “Кириленко хоче змінити пам’ятник Щорсу на Петлюру,” *Українська Правда*, 17 січня 2015, доступ отримано 31 грудня 2016, <http://www.pravda.com.ua/news/2015/01/17/7055397/>.

⁴⁶ Тіна Пересунько, “Грушевський – на часі! 29 вересня в Україні відзначаємо грандіозну дату – 150-річчя від дня народження видатного історика, засновника національної історіографії, громадсько-політичного діяча,” *День*, 28 вересня 2016.

Творець української версії історіописання. Обґрунтував українські претензії на киево-руську спадщину.	Поряд із визначними працями найбільшою заслугою є завжди актуальна схема української історії. Обґрунтував тяглість історії України з часів Київської Русі: “переконливо довів, що поляни й інші слов’яни Середнього Подніпров’я не зайняли місце міфічних “великоросів”, нізвідки не мігрували, а були автохтонним, відвічним населенням нашого краю, безпосередніми пращурами українців...”	“Найбільший його подвиг – це звісно “Історія України-Руси” і “Історія української літератури”. Але основне – це його схема української історії. Це те, що ніколи не застаріє. І ніхто не зможе її спростувати. Росія її не визнає, як і не визнавала. Але схема Грушевського є і працює” ⁴⁷ . (Ап) “Його полемічний талант проявився ще “у київських часах”, тобто у 1890-х рр., коли розпочинав головну працю свого життя – “Історію України-Руси”. Тоді точилася дискусія з “норманістами” про коріння східнослов’янської державності. Норманської теорії трималися, зокрема, офіційні російські історики, применшуючи державотворче значення Київської Русі, її народу. Імперську доктрину москвофілів Грушевський підважив іще в 1-му томі своєї грандіозної праці, присвятивши цьому питанню окремий розділ... Відзначив у старих київських пам’ятках “характеристичні прикмети української мови”, а на підставі археологічних знахідок переконливо довів, що поляни й інші слов’яни Середнього Подніпров’я не зайняли місце міфічних “великоросів”, нізвідки не мігрували, а були автохтонним, відвічним населенням нашого краю, безпосередніми пращурами українців...” ⁴⁸ . (Ап)
Особлива цінність праць історика через багате використання джерельного матеріалу, частково втраченого за роки радянської влади.		“Твори науковця залишаються першоджерелами, адже за роки радянської влади був утрачений надзвичайний масив джерел з історії України, а Грушевський, працюючи над своїми дослідженнями, в першу чергу використовував першоджерела, активно їх цитував... Ми знаходимо у його творах документи, які на сьогоднішній день не дійшли до нас...” ⁴⁹ . (Ап)

⁴⁷ Тіна Пересунько, “Грушевський – на часі! 29 вересня в Україні відзначаємо грандіозну дату – 150-річчя від дня народження видатного історика, засновника національної історіографії, громадсько-політичного діяча,” *День*, 28 вересня 2016.

⁴⁸ Андрій Топачевський, “Адреси Михайла Грушевського,” *Дзеркало тижня. Україна*, 24 вересня 2016.

⁴⁹ Богдан Проскуров, “У Полтаві відкрилася виставка “Грушевський і Полтава”,” *День*, 24 червня 2016.

Дослідник ранньосередньовічного поселення Ступниця на Львівщині.		“Варто нагадати, що серйозно досліджувати Ступницю почав іще Михайло Грушевський. Зокрема, тоді було знайдено печатку (зі свинцю), підвішену до якогось пергаментного документа, що не зберігся до наших днів. Це печатка сина Ярослава Мудрого – Ігоря Ярославовича. Згодом історик опублікував декілька наукових трактатів, присвячених цим розкопкам і знахідкам...” ⁵⁰ . (Ап)
Дослідник козацької епохи.	До висновків Грушевського як авторитетного історика звертаються при аналізі різних постатей української історії, зокрема Петра Конашевича- Сагайдачного.	“Сагайдачний зробив з козацького війська опору української національної державності і, як писав свого часу історик Михайло Грушевський, “відкрив тим нову добу в історії українського життя” ⁵¹ . (Ап)
	Грушевський – дослідник доби Б. Хмельницького	“Видатний український історик Михайло Грушевський влучно назвав Богдана Хмельницького і його соратників “бувшими людьми Речі Посполитої”. І небезпідставно” ⁵² . (Ап)
Брак фахової літератури з історії України в Росії, виняток – старі видання праць Грушевського.		Російський історик Тетяна Таїрова-Яковлева: “...в Росії немає жодної (!) незаангажованої історії України, об’єктивного, правдивого видання, яке було б написане російською мовою. Винятком є книги Грушевського та Олександри Єфіменко, але їм уже понад 100 років” ⁵³ . (Ап>Ап>Ап)

⁵⁰ Тарас Здоровило, “Слово про поселення Ігорове,” *Україна молода*, 15 червня 2016.

⁵¹ Микола Голомша, “...відкрив тим нову добу в історії українського життя”. Сагайдачний зробив з козацького війська опору української національної державності,” *День*, 28 травня 2016.

⁵² Юрій Рудницький, “Нова “подвійна ідентичність”?” *Дзеркало тижня. Україна*, 5 лютого 2016.

⁵³ Ігор Сюдюков, “Тетяна Таїрова-Яковлева: “90% росіян абсолютно нічого не знають про справжню історію України”,” *День*, 15 квітня 2016.

<i>Михайло Грушевський-людина</i>		
Саможерт овна вдача і наполегли вий характер. Автор більше двох тисяч праць.	Дитяча мрія написати справжню історію України, яку наполегливо втілював усе своє життя. Автор більше двох тисяч праць.	“Ще з дитячих років Грушевський пише у своєму щоденнику, що його мрія – це написати справжню історію України. “Історія України-Руси” писалася у Львові. У 1898 році виходить перший том, усього їх десять. Грушевський писав цю працю все життя, правда, не довів до кінця. Але, незважаючи ні на що, він поставив собі ціль і йшов до неї. Всього написано більше двох тисяч творів” ⁵⁴ . (Ап)
	Свідоме виснаження себе зادля досягнення поставленої мети. Автор більше двох тисяч праць.	“Про особливості власної праці Грушевський писав у “Споминах”: “В кожній хвили, в кожній стадії мого життя мушу мати перед собою якусь мету, котрій мушу віддатись ціло і без останку, доводячи свої сили до крайнього напруження, до самозабуття. І тільки тоді чую себе нормально, коли можу без перешкоди віддатись досягненню свого завдання”. Саможертвовна вдача і наполегливий характер ученого виразно проступають у двох тисячах книжок, брошур та інших публікацій...” ⁵⁵ . (Ап)
Людина глибоких моральних переко- нань. Жив згідно цінностей і не звертав на “широку дорогу”.	Всупереч радянській владі дотримувався своїх переконань.	“Михайло Грушевський був стертий не лише як державотворець, а й як історик, як особистість. Усе тому, що писав історію “не таку”. Коли він повернувся з еміграції, починається гоніння. Від нього вимагали марксистського висвітлення історії, але він не погоджувався з цим, адже це перекреслювало його концепцію, схему раціонального викладення історії” ⁵⁶ . (Ап)
	Мусимо “пізнати себе” і, пізнавши раз, держатись твердо тої лінії, яку вказує нам се пізнання, та не збиватись “на	“Пройти поміж спокусами й оманами, не звернути на стежку второвану й вистелену добрими намірами – таким є шлях вченого, дослідника, шукача правди. Згадаймо Шевченкове “У всякого своя доля і свій шлях широкий” – шлях, на якому сили зла руйнують і загарбують. Цю думку

⁵⁴ Оксана Ясницька, “Писав історію “не таку”: радянська влада намагалася стерти ім’я Михайла Грушевського,” *Україна молода*, 29 вересня 2016.

⁵⁵ Андрій Топачевський, “Адреси Михайла Грушевського,” *Дзеркало тижня. Україна*, 24 вересня 2016.

⁵⁶ Оксана Ясницька, “Писав історію “не таку”: радянська влада намагалася стерти ім’я Михайла Грушевського,” *Україна молода*, 29 вересня 2016.

	простору путь і широкі ворота”.	Грушевський підтверджує словами Григорія Сковороди про самопізнання та євангельською істиною: “Мусимо “пізнати себе” і, пізнавши раз, держатись твердо тої лінії, яку вказує нам се пізнання, та не збиватись “на простору путь і широкі ворота”, інакше нам загрожує небезпека по якимсь часі ще раз, вдруге переробляти революцію – соціальну, боротьбу з домашнім соціальним большевизмом, ще тяжчу і кривавішу...” ⁵⁷ . (Ап)
Видатна особистість		
“Перший Президент відновленої Української держави”.	Історик, “перший Президент відновленої Української держави”. “Подарував нації “Історію України-Руси”.	“Михайло Грушевський – визначний історик, людина, яка посіла чільне місце у новітній історії України як перший Президент відновленої Української держави... Саме Грушевський зумів зібрати всі артефакти, всі дослідження і з’єднати їх воедино, подарувавши нації “Історію України-Руси” ⁵⁸ . (Ап) “...народився найвизначніший український історик, перший президент Української республіки Михайло Грушевський” ⁵⁹ . (Ап) “...президент Украинской народной республики, историк” ⁶⁰ . (Ап) “...Історик Сергій Грушевський (брат президента УНР Михайла Грушевського)” ⁶¹ . (Ап)
Голова першого українського парламенту.	Музейна виставка “Робоче місце голови Української Центральної Ради Михайла Грушевського”.	“У Музеї історії Української революції 1917–1921 рр. відкрили блок експозиції “Робоче місце голови Української Центральної Ради Михайла Грушевського”... А головне – на столі лежить офіційне видання УЦР “Вісті з Української Центральної Ради” та примірник

⁵⁷ Андрій Топачевський, “Адреси Михайла Грушевського,” *Дзеркало тижня. Україна*, 24 вересня 2016.

⁵⁸ Тетяна Козирева, “У Львові відзначають 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського,” *День*, 29 вересня 2016.

⁵⁹ Йосип Марухняк, “У Холмі проходять урочистості до 150-річчя Михайла Грушевського,” *День*, 23 вересня 2016.

⁶⁰ Игорь Осипчук, “Анатолий Куш: “Хорив на памятнике основателям Киева – это я в 33 года, а у Щека черты лица моего друга,” *Факты и комментарии*, 2 декабря 2015.

⁶¹ “Українці Росії вшанували пам’ять розстріляних в урочищі Сандармох,” *Українська Правда*, 7 серпня 2015, доступ отримано 31 грудня 2016, <http://www.pravda.com.ua/news/2015/08/7/7077024/>.

		альманаху “Свободный союз” – видання, яке очолював Грушевський. Виставка приурочена до 150-річчя з дня народження Михайла Грушевського (1866–1934) – голови першого українського парламенту” ⁶² . (Ап)
Творець української нації.	Відомий історик, громадський діяч і політик. “Він писав нам нашу історію і творив нам нашу історію”.	“Михайло Грушевський – відомий історик, громадський діяч і політик. “Він писав нам нашу історію і творив нам нашу історію”, – писав про нього Іван Крип’якевич” ⁶³ . (Ап)
	Грушевський і Липинський як творці української нації	Історик Ігор Гирич з приводу дискусії про присвоєння міжнародному аеропорту “Бориспіль” імені видатної особистості: “Мені було б ближче, якби цей аеропорт називався на честь Липинського, Грушевського, Петлюри або Кричевського. Це – ті люди, які асоціюються з Україною. Але, на жаль, світові ім’я Липинського чи Грушевського нічого не говорить, на відміну від Малевича, котрий на слуху. ...Люди, які творять образ сучасного модерного українця. І це, безумовно, Грушевський і Липинський. Це – конструктори нації. Вони виплекали визначальні риси сучасного національного мислення” ⁶⁴ . (Ап)
Загально-відомий діяч і водночас незвіданий, із завжди актуальним писемним доробком.	Діяч, який не потребує коментарів і відкриває “нове і навіть несподіване”, праці якого завжди актуальні.	“Постать Михайла Грушевського, напевно, не потребує коментарів і роз’яснень. Його праці не мають строку давності. І кожен, хто знайомиться з ними, відкриває для себе щось нове і навіть несподіване” ⁶⁵ . (Ап)
	“Один з найбільш впливових українців початку	“У вересні цього року відзначаємо 150-річчя від дня народження одного з найбільш впливових українців початку періоду

⁶² “Українські історики відтворили робоче місце Михайла Грушевського. В Києві відкрилася експозиція, присвячена 150-річчю з дня народження Грушевського,” *Дзеркало тижня. Україна*, 29 вересня 2016.

⁶³ Оксана Ясницька, “Писав історію “не таку”: радянська влада намагалася стерти ім’я Михайла Грушевського,” *Україна молода*, 29 вересня 2016.

⁶⁴ Тіна Пересунько, “Про внутрішні бренди. Історик Ігор Гирич: “Ми повинні виводити із забуття людей, які були першими величинами в процесі українського державотворення”,” *День*, 5 липня 2016.

⁶⁵ Андрій Топачевський, “Адреси Михайла Грушевського,” *Дзеркало тижня. Україна*, 24 вересня 2016.

	періоду новітньої історії”, відомий і водночас незнаний.	новітньої історії. Доля і досягнення Михайла Грушевського настільки відомі, наскільки і незнані співвітчизникам” ⁶⁶ . (Ап)
Шанований в Україні й призабутий у Холмі.	Вшанування у дні найбільших державних свят України.	“24 августа утром руководители государства возложат цветы к памятникам Тарасу Шевченко и Михаилу Грушевскому, памятным знакам и местам захоронений выдающихся деятелей становления государства Украина, борцов за независимость страны в XX веке, погибших во время Революции достоинства в 2014 году и антитеррористической операции в Донецкой и Луганской областях” ⁶⁷ . (Ап)
	Потреба гідного вшанування “великого українця” в Холмі.	“...постать професора, академіка Михайла Грушевського є гарною окрасою цього прадавнього княжого міста Холма, і якщо громада це усвідомить..., то в Холмі буде не лише ця одна таблиця, а також пам’ятник Михайлові Грушевському і одна з вулиць буде названа іменем цього великого українця. Холм і Грушевський нерозривні, і він повинен бути гідно увіковічений” ⁶⁸ . (Ап)
Грушевський у спогадах та родинній історії.	Заборонені в радянський час праці Грушевського згадували нарівні з дисидентськими.	Спогади Наталі Дзюбенко-Мейс про студентські арешти у Львові в 1973 р. і повернення “перших засланих Західної України до Сибіру”: “Все кудись звітрилося – радість спілкування, гомінки вечірки, рослинний трепет перших побачень. Ми були хворі. Недовірою один до одного, страхом нескінченних обшуків у гуртожитку, страхом, що твій найближчий друг виявиться стукачем, бо ж кожен чимось й завинив. Усі читали дисидентську літературу чи тримали в руках книги Грушевського” ⁶⁹ . (Ап)
	Зустріч із Грушевським як важливий момент родинної історії.	Юрій Щербак у розлогіх спогадах-роздумах згадав про випадкову зустріч матері з Грушевським у контексті проукраїнськості своєї сім’ї: “Усі мої українські почування великою мірою пов’язані з братом, хоча

⁶⁶ Мар’яна Чорнієвич, “Незнаний Грушевський. У “Львівській політехніці” відбудеться міжнародний симпозиум, присвячений великому українцю,” *День*, 15 вересня 2016.

⁶⁷ “После праздничного парада состоится всеобщая молитва в Софийском соборе,” *Факты и комментарии*, 21 августа 2015.

⁶⁸ Йосип Марухняк, “У Холмі проходять урочистості до 150-річчя Михайла Грушевського,” *День*, 23 вересня 2016.

⁶⁹ Наталія Дзюбенко-Мейс, ““Франкова кузня”. Над прірвою,” *День*, 27 серпня 2016.

		батьки мої теж ненавиділи більшовиків. Батько боявся щось про це сказати, але перед смертю зізнався мені, що бачився з Юрком Тютюнником, який у радянський час вважався непримиренним ворогом народу. А ще мама розповідала, що в 1928-му чи 1929 році вони зустріли на розі Фундуклеївської і Володимирської сивого діда з бородою, який поклав руку на голову моему братові. То був Грушевський. Така історія нашої сім'ї ⁷⁰ . (Ап)
Грушевський – Франко		
Прирік І. Франка на матеріальну нужду і духовні страждання.	Франко втратив дохід через перевезення Грушевським до Києва редакції журналу “Літературно-науковий вісник”, що призвело до сильного нервового потрясіння.	“Год 1908-й поэт называл самым страшным. Франко лишился единственного заработка – в журнале “Литературно-научный вестник”, так как редактор издания Михаил Грушевский перевел редакцию в Киев. Иван Яковлевич испытал сильное нервное потрясение, у него начался паралич рук, появились галлюцинации. Он жаловался, что терпит “страшні муки”. Плача, не мог поднять руку, чтобы утереть слезы...” ⁷¹ . (Ап)
Скупі відомості про Грушевського в Криворівні на тлі розлогих згадок про І. Франка, М. Коцюбинського, Лесю Українку	В Криворівні, “літній столиці української культури зусиллями І. Франка”, мав свою віллу “перший Президент України” Грушевський.	У статті про Криворівню (“літню столицю української культури зусиллями І. Франка”): “...тут, у присілку Грушівка, ще до початку Першої світової війни мав свою віллу Михайло Грушевський, який згодом став першим Президентом України. Автентична будівля не збереглась (згоріла в 1914 році), а в наш час її відбудовано і створено музей” ⁷² (К)
	В статті про Криворівню Грушевський	“Михайло Грушевський узагалі збудував собі там власну дачу”. “Працює музей Михайла Грушевського” ⁷³ . (К)

⁷⁰ Тетяна Терен, “Юрій Щербак: У кожного письменника є відчуття, що він недооцінений,” *Україна молода*, 11 лютого 2015.

⁷¹ Григорій Штонь, “Франко – первый наш трагический поэт, который не обвиняет мир в своих личных несчастьях,” *Факты и комментарии*, 31 августа 2016.

⁷² Йосип Марухняк, “Криворівня – українські Афіни”. У Львові представили концептуальний проект, присвячений 160-річчю від дня народження Івана Франка та 150-річчю Михайла Грушевського,” *День*, 4 серпня 2016.

⁷³ Валентина Самченко, “Криворівня – музею рівня,” *Україна молода*, 19 липня 2016.

	згаданий двома короткими реченнями на тлі розлогих відомостей про І. Франка, М. Коцюбинського, Лесю Українку, С. Параджанова.	
Слова Грушевського про важливе творення Франком “живого діла відродження”.		“[Іван Франко] сам жертовно робив “живе діло відродження” (М. Грушевський) і закликав інших до “розбудження національної свідомості в широких кругах нашої інтелігенції і прояснення задач і цілей національного розвою” ⁷⁴ . (К)
На тлі інших постатей		
Грушевський – “духовний учень” О. Кониського.	Завдяки О. Кониському очолив кафедру Львівського університету. “Духовний учень”, “похресник в громадських справах” Кониського.	“Духовний учень” О. Кониського; “завдяки О. Кониському 1894 р. професором на цій кафедрі [Львівського університету] було затверджено 28-річного випускника Київського університету, його похресника в громадських справах, його “Хлопця” Грушевського. В одному з листів до приятеля із Кубані він з гордістю писав: “І кафедра, і професор – цілком наші діти!” ⁷⁵ . (Ап)
Грушевський – Шевченко. Урочисті заходи біля пам’ятника Кобзареві.		“В двадцяті річницю прийняття Конституції... Учасники церемонії поклали квіти до пам’ятників Михайлові Грушевському та Тарасові Шевченку. На площі перед пам’ятником Кобзареві відбулося громадське віче та мистецька програма...” ⁷⁶ . (К)
“Не посварилися Лифар із Грушевським”.	Статтю про спільний виставковий проект шести київських музеїв названо “Не	“У Музеї історії Києва відкрилась виставка під назвою “Як не посварилися в Києві”... Цей виставковий проект представляють одразу шість музеїв: Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського, Літературно-меморіальний музей Михайла Булгакова,

⁷⁴ Микола Жулинський, ““Ми мусимо навчитися чути себе українцями...” 100 років тому пішов із життя національно-культурний будівничий України,” *День*, 26 травня 2016.

⁷⁵ Світлана Панькова, “Людина без компромісів. 18 серпня минає 180 років від дня народження автора духовного гімну “Молитва за Україну” Олександра Кониського,” *День*, 17 серпня 2016.

⁷⁶ Тетяна Козирева, “У Львові відзначають 20-ту річницю Конституції,” *День*, 28 червня 2016.

	посварилися Лифар із Грушевським”. Зігноровано М. Булгаковим, Ш. Алейхемом, О. Пушкіним, музеї яких долучилися до виставки.	Музей української діаспори, Музей Шолома Алейхема, Музей Олександра Пушкіна та Музей шістдесятиництва. Представники кожного музею ніяк не пов’язані між собою, бо жили та творили у різні часи. Єдине, що їх об’єднує, – це місто Київ ⁷⁷ . При цьому авторка статті в заголовок винесла Грушевського і С. Лифара: “Не посварилися Лифар із Грушевським”. (Ап)
Охорона Січовими стрільцями на чолі з Є. Коновальцем “Центральної Ради і її голови Михайла Грушевського”.		У статті про Є. Коновальця відзначено його військово-організаційний хист як керівника Куреня Січових Стрільців, охорону “Центральної Ради і її голови Михайла Грушевського” ⁷⁸ . (К)
“Найдієвіша участь” О. Шульгина в роботі Центральної Ради поряд з “іншими авторитетними українськими діячами”.		“З перших днів заснування Української Центральної Ради Олександр Шульгин брав найдієвішу участь в її становленні та праці. Повідомляючи про початок роботи та тимчасовий склад Ради, газета “Вісті з Української Центральної Ради” від 19 березня 1917 р. поряд з іменами Грушевського, Антоновича, Веселовського, Стешенка та інших авторитетних українських діячів назвала й О. Шульгина, котрому було довірено очолити інформаційне бюро” ⁷⁹ . (Ап)
Ініціатор збору коштів на будівництво Академічного дому у Львові. Відмова Є. Чикаленка очолити Центральну Раду на користь Грушевського.		В статті про мецената і громадського діяча Євгена Чикаленка з нагоди 155-річчя з дня його народження: “Коли Михайло Грушевський закликав громадськість до збирання коштів на будівництво Академічного дому у Львові, у 1902–1904 роках, Чикаленко виділив на це 25 тисяч рублів з умовою надання там кімнат студентам із Наддніпрянської України. Євгена Чикаленка пропонували обрати головою Центральної Ради, але він відмовився на користь Михайла Грушевського” ⁸⁰ . (Ап)

⁷⁷ Анастасія Сергеєнко, “Не посварилися Лифар із Грушевським,” *Україна молода*, 14 червня 2016.

⁷⁸ “125 лет назад родился основатель Организации украинских националистов Евгений Коновалец,” *Факты и комментарии*, 13 июня 2016.

⁷⁹ Сергій Кот, “Олександр Шульгин: від першого міністра закордонних справ УНР – до першого посла української держави в Болгарії,” *День*, 30 червня 2016.

⁸⁰ “Рідна мова визволить,” *Україна молода*, 19 травня 2016.

<i>Михайло Грушевський: регіональний вимір</i>		
Грушевський і Полтава.	Виставка “Грушевський і Полтава”. “Полтавці... як особистість, як людину, що причетна до Полтави і Полтавщини, майже нічого не знають”.	Виставка під назвою “Грушевський і Полтава” у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського. “Полтавці знають його праці, знають його “Історію України-Руси”, інші його роботи, але як особистість, як людину, що причетна до Полтави і Полтавщини, майже нічого не знають” ⁸¹ . (Ап>Ан)
“Холмське питання мене цікавило особисто... Персонально я скільки зможу, буду допомагати...”.	Грушевський про малу батьківщину: “Холмське питання мене цікавило особисто... Персонально я скільки зможу, буду допомагати...”.	“Михайло Грушевський народився у місті Холм, прожив тут кілька років свого життя і ніколи не забував цей край, присвятив ряд праць західним українським землям. А коли у вересні 1917 року в приміщенні Центральної Ради проходив Всенародний з’їзд Холмщини... Грушевський виступив із промовою: “Холмське питання мене цікавило особисто. Я виступав в українській і закордонній пресі за відділення Холмщини з польських земель. Персонально я скільки зможу, буду допомагати вам... Крім того, до праці примушують мене українські почування і я ніколи не забуду про потреби холмського народу”, – так говорив голова Центральної Ради” ⁸² . (Ап)
<i>Михайло Грушевський: сучасні паралелі</i>		
Актуальність зараз піднятих у публіцистиці Грушевського проблем.	Помилкове твердження, що Грушевський не на часі. Його публіцистична спадщина актуальна зараз. “...Був не тільки провідним суспільно-політичним діячем	“Чомусь Грушевський вважається не на часі... Але якщо ми почнемо розбиратись, то якраз зараз його спадщина дуже актуальна. Візьмемо хоча б його публіцистику. Його класичні публіцистичні праці – “Хто такі українці і за що вони борються?”, “На порозі нової України”, “Повороту не буде!”. Бери і читай – там все прописано. Ідеї і думки абсолютно сучасні. Треба підіймати цю спадщину, повертатися до неї, показувати, що Михайло Сергійович був не тільки провідним

⁸¹ Богдан Проскуров, “У Полтаві відкрилася виставка “Грушевський і Полтава”,” *День*, 24 червня 2016.

⁸² “Не приєдналися до матері України,” *Україна молода*, 1 квітня 2016.

	свого часу, він бачив набагато далі”.	суспільно-політичним діячем свого часу, він бачив набагато далі, і його думки актуальні й зараз” ⁸³ . (П)
	“Не встигли засвоїти з порад і передбачень Великого Українця” про бюрократію, розкрадання державних коштів, дорого оплачувані посади і протекціонізм.	“Нині... варто зупинитися на тих аспектах його творчості, які актуальні й у наш час. На тому, що ми усвідомили і чого не встигли засвоїти з порад і передбачень Великого Українця... Згадуючи про бюджет..., писав про те, що “вважалося свого роду спортом, похвальною сміливістю “надуть казну”, урвать з неї якнайбільше, “накрить” сліпу, непорядну і претензійну бюрократію”. Його непокоїли моральні хвороби суспільства, розбурханого революційними потрясіннями, зокрема “оргія розхапування і творення дорого оплачуваних посад і синекур, заміщування їх по протекції ріжними родичами і свояками”. Спостереження, відображені у публіцистиці Грушевського, нерідко нагадують нам до болю знайомі проблеми сьогодення...” ⁸⁴ . (Ап)
Порівняння проголошення УНР і більшовицького наступу січня 1918 р. з Майданом і російсько-українською війною. Схожі проблеми браку кадрів, суспільної довіри і очікування “на Месію”.		“Проголошення незалежності УНР і більшовицька агресія проти неї відбулися майже синхронно. Ситуація повторилася наприкінці лютого 2014 р.... Проблема кадрів для національної бюрократії. Грушевського просили прислати “кого-небудь” з Києва, а Грушевський скаржився, що в Києві нема кому працювати в щойно створених урядових інституціях... Ті, хто йшов на держслужбу, відразу ставали “чужими”... Держава для багатьох українців і нині – загроза... Проблема довіри – ключова проблема українського суспільства... 1918 року ціною недовіри була українська незалежність... “Ми всі вважали його за “некоронованого короля України”, який, як приїде, то дасть всьому порядок і лад”, – писав про Грушевського Євген Чикаленко. Як на початку 1917-го, так і 2004-го українці чекали на Месію, який об’єднав би їх і врятував...” ⁸⁵ . (Ан)

⁸³ Тіна Пересунько, “Грушевський – на часі! 29 вересня в Україні відзначаємо грандіозну дату – 150-річчя від дня народження видатного історика, засновника національної історіографії, громадсько-політичного діяча,” *День*, 28 вересня 2016.

⁸⁴ Андрій Топачевський, “Адреси Михайла Грушевського,” *Дзеркало тижня. Україна*, 24 вересня 2016.

⁸⁵ Олександр Зінченко, “Навіщо потрібні українці, або Як розірвати коло історії?,” *Дзеркало тижня. Україна*, 20 серпня 2016.

<p>Безпечіно прийняті українцями історія та історіософія Грушевського є джерелом сучасного пацифізму.</p>	<p>Непрості обставини, слабка команда, зовнішньополітичне невизнання, але також “соціалістичні стереотипи, які значною мірою визначалися його історіософією” стали причинами невдач 1918 р. Українці поплавилися витоками “сумнозвісного пацифізму, що в 2014 р., як і в далекому 1918-му, зробив державу беззахисною перед зовнішньою агресією...”.</p>	<p>“Історія та історіософія України, інтерпретовані Михайлом Грушевським і його школою в народницькому, тобто “національному”, дусі, фактично й далі залишається в нас каноном. А тим часом історичне бачення так чи інакше формує логіку політичних діянь. І якщо з цього погляду проаналізувати діяння Грушевського..., ці діяння не викличуть у нас захоплення. Звісно, йому доводилося діяти в дуже непростих обставинах. Однак, на жаль, він припустився низки помилок... У Грушевського була слабка команда. До того ж і країни Антанти виступали проти створення незалежної Української держави. Однак маємо говорити й про те, що Грушевський опинився в полоні соціалістичних стереотипів, які значною мірою визначалися його історіософією. Згодом він за це дорого заплатив. Але дорого заплатили й усі українці... Саме там витоки й сумнозвісного пацифізму, що в 2014 р., як і в далекому 1918-му, зробив державу беззахисною перед зовнішньою агресією...”⁸⁶. (Ан)</p>
<p>Схожість риторики П. Порошенка і М. Грушевського.</p>	<p>Порівняння Грушевського і Порошенка, які багато говорили про “внутрішньополітичний розбрат в Україні”, а не діяли.</p>	<p>“...у 1918 році Михайло Грушевський, як і Порошенко сьогодні, дуже багато говорив про внутрішньополітичний розбрат в Україні, посилався на українську історію, оскільки завжди, коли наша держава прагла до державності, творився внутрішній розкол і розбрат... Свого часу Грушевський говорив абсолютно правильні і красиві слова, але ми пам’ятаємо, які реальні події їх супроводжували. Тож сьогодні варто не просто говорити правильні абстрактні фрази, а діяти в потрібному напрямку – саме цього не вистачає вищому керівництву України”⁸⁷. (Ан)</p>

⁸⁶ Петро Кралюк, “Українська історія: якій їй бути?,” *Дзеркало тижня. Україна*, 4 червня 2016.

⁸⁷ Дмитро Кривцун, “Питання до Президента. Світоглядні. Сьогодні Україна відзначає річницю бою під Крутами – трагічної і в той же час героїчної події, яка стала одним із символів української незалежності,” *День*, 29 січня 2016.

П. Порошенко про “фантастичних мрійників Винниченка, Грушевського, інших”.		“Насправді, зараз йдеться не про збереження коаліції. Мова йде про збереження України. Рятуння її від тієї руїни, яка була у XVII столітті, від того, що відбувалося на початку XX століття, коли були фантастичні мрійники Винниченко, Грушевський, інші, і коли була російська агресія, і чвари всередині залишили країну незахищеною перед російською агресією”, – цитує слова Президента його прес-служба ⁸⁸ . (Ап)
Шевченко, Хмельницький, Грушевський та Бандера розуміли “справжні межі України”, на відміну від сучасників	Не усвідомлення українцями значення створення української держави і її меж, як “до нас зрозуміли Шевченко, Хмельницький, Грушевський та Бандера”.	“Чекає на нас і усвідомлення слів Акту про державну незалежність України про створення “української держави – УКРАЇНИ”. Чекає на нас і усвідомлення справжніх меж України, яке до нас зрозуміли Шевченко, Хмельницький, Грушевський та Бандера... Ми лише на початку усвідомлення того, що українці часто творили власні держави з різними “назвами” – але ключовим завжди була українська етнічна сутність таких держав. Сутність, у якій мова є центральним елементом” ⁸⁹ . (Ап)
Невідомі українцям імена Петлюри і Грушевського на початку 1990-х років.	“Станом на 1991 рік прізвища “Петлюра” і “Грушевський”... були повною загадкою для широких мас.	“Станом на 1991 рік прізвища “Петлюра” і “Грушевський” – не кажучи вже про Петріва, Омеляновича-Павленка, Безручка, Болбочана та інших – були повною загадкою для широких мас. Навіть на Західній Україні – там цей пласт надійно перекрили спогади про боротьбу УПА, значно ближчі, яскравіші й із живими свідками” ⁹⁰ . (Ап)

Підрахунок кількості текстових секвенцій відповідно до змісту їхнього вторинного кодування дозволив виділити найзгадуваніші, а отже найпопулярнізованіші образи Михайла Грушевського в пресовому дискурсі (див. *Таблицю 3*).

⁸⁸ Наталка Позняк-Хоменко, ““Гібридна” коаліція,” *Україна молода*, 8 вересня 2015.

⁸⁹ Станіслав Біличенко, “Неприємна правда про державу та мову,” *Українська Правда*, 3 вересня 2016, доступ отримано 31 грудня 2016, <http://www.pravda.com.ua/columns/2016/09/3/7119095/>.

⁹⁰ Олеся Ісаюк, “Незалежність. Проголошена чи відновлена?,” *Українська Правда*, 21 серпня 2015, доступ отримано 31 грудня 2016, <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/08/21/7078536/>.

Таблиця 3

Вторинне кодування і кількісні параметри текстових секвенцій образу Михайла Грушевського в сучасній українській пресі

Вторинне кодування	Текстові секвенції
<i>(Не)політик</i>	19
Відданість політичній діяльності. Один із творців українського проекту.	4
Запізнило розвіяні ілюзії про мир з більшовиками, які призвели до поразки української революції.	3
Засудження федеративного курсу. Порівняння з Б. Хмельницьким.	2
Попри видатні заслуги в національному відродженні не був “геніальним політиком”, як й інші тогочасні діячі, які допустили втрату державності; не розуміли модернізації.	2
Виправдання федеративного курсу і політичної нерішучості.	1
Попри видатні заслуги в національному відродженні не був геніальним політиком, як й інші тогочасні діячі, які допустили втрату державності.	1
Переживання за бідне громадсько-політичне життя українців на фоні досягнень культури.	1
Розуміння потреби дієвої армії.	1
Соціалісти в Центральній Раді з утопічним баченням світу без воєн і кордонів призвели до ліквідації боєздатної армії.	1
Схвалення національної політики.	1
Схвалення політики щодо земельного питання.	1
“За наполяганням Грушевського у похід на Україну вирушив Український легіон січових стрільців”.	1
Вимушене прийняття IV Універсалу, який неоднозначно сприйняли як в Україні, так і за кордоном.	1
<i>Науковець</i>	8
Творець української версії історіописання. Обґрунтував українські претензії на киеворуську спадщину.	2
Дослідник козацької епохи.	2
Дослідник ранньосередньовічного поселення Ступниця на Львівщині.	1
Особлива цінність праць історика через багате використання джерельного матеріалу, частково втраченого за роки радянської влади.	1
“Людина з широкими гуманітарними зацікавленнями”.	1
Брак фахової літератури з історії України в Росії, виняток – старі видання праць Грушевського.	1

<i>Михайло Грушевський-людина</i>	4
Саможертвна вдача і наполегливий характер. Автор більше двох тисяч праць.	2
Людина глибоких моральних цінностей. Жив згідно переконань і не звертав на “широку дорогу”.	2
<i>Видатна особистість</i>	13
Перший президент української держави.	4
Загальновідомий діяч і водночас незвіданий із завжди актуальним писемним доробком.	2
Творець української нації.	2
Гідно пошанований в Україні й призабутий у Холмі.	2
Грушевський у спогадах та родинній історії.	2
Голова першого українського парламенту.	1
<i>Грушевський – Франко</i>	4
Обмаль відомостей про Грушевського в Криворівні на тлі розлогих здогад про І. Франка, М. Коцюбинського, Лесю Українку, С. Параджанова.	2
Прирік І. Франка на матеріальну нужду і духовні страждання.	1
Слова Грушевського про важливе творення Франком “живого діла відродження”.	1
<i>На тлі інших постатей</i>	6
Грушевський – “духовний учень” О. Кониського.	1
Грушевський – Шевченко. Урочисті заходи біля пам’ятника Кобзареві.	1
“Не посварилися Лифар із Грушевським”.	1
Охорона Січовими стрільцями на чолі з Є. Коновальцем “Центральної Ради і її голови Михайла Грушевського”.	1
Найдієвіша участь” О. Шульгина в роботі Центральної Ради поряд з “іншими авторитетними українськими діячами”.	1
Грушевський-ініціатор збору коштів на будівництво Академічного дому у Львові. Відмова Є. Чикаленка очолити Центральну Раду на користь Грушевського.	1
<i>Михайло Грушевський: регіональний вимір</i>	2
Грушевський і Полтава.	1
“Холмське питання мене цікавило особисто... Персонально я скільки зможу, буду допомагати...”.	1
<i>Михайло Грушевський: сучасні паралелі</i>	8
Актуальність зараз піднятих у публіцистиці Грушевського проблем.	2
Порівняння проголошення УНР і більшовицького наступу січня 1918 р. з Майданом і російсько-українською війною. Схожі проблеми браку кадрів, суспільної довіри і очікування “на Месію”.	1

Безапеляційно прийняті українцями історія та історіософія Грушевського є джерелом сучасного пацифізму.	1
Схожість риторики П. Порошенка і М. Грушевського.	1
П. Порошенко про “фантастичних мрійників Винниченка, Грушевського, інших”.	1
Шевченко, Хмельницький, Грушевський та Бандера розуміли “справжні межі України”, на відміну від сучасників.	1
Невідомі українцям імена Петлюри і Грушевського на початку 1990-х років.	1

Описовому аналізу відображення постаті М. Грушевського в газетних текстах передував підрахунок кодів текстових секвенцій, викладений у нижче поданій *Таблиці 4*.

Таблиця 4

Кількісні параметри кодів установок і контексти

Коди установок	Зміст установок	К-сть кодів	Контексти
<i>(Не)політик</i>			
Ап	Позитивна оцінка політичної діяльності.	8	Відданість справі. Один з творців українського проекту. Переживання за бідне громадсько-політичне життя українців на фоні досягнень культури. Вдала внутрішня політика (національне і земельне питання, армія).
Ан	Негативна оцінка політичної діяльності.	6	Засудження федеративного курсу. Запізно розвіяні ілюзії про мир з більшовиками, які призвели до поразки української революції. Порівняння з Б. Хмельницьким. Ліквідація босздатної армії.
Ан>Ап	Зміна негативної оцінки політичної діяльності на позитивну.	2	Виправдання федеративного курсу і політичної нерішучості. Вимушене прийняття ІV Універсалу, який неоднозначно сприйняли як в Україні, так і за кордоном.
Ап>Ан	Зміна позитивної оцінки політичної діяльності на негативну.	2	Попри видатні заслуги в національному відродженні не був “геніальним політиком”, як й інші тогочасні діячі, які допустили втрату державності, не розуміли модернізації.

К	Нейтральний опис політичної діяльності.	1	“За наполяганням Грушевського у похід на Україну вирушив Український легіон січових стрільців”.
Науковець			
Ап	Позитивна оцінка наукової діяльності.	7	Вчений з різносторонніми зацікавленнями. Творець української версії історіописання. Особлива цінність праць історика через багате використання джерельного матеріалу, частково втраченого за роки радянської влади. Дослідник ранньосередньовічної доби і козацтва.
Ан>Ап>Ан	Зміна негативної оцінки на позитивну і знову на негативну.	1	Брак фахової літератури з історії України в Росії, виняток – праці Грушевського, але сторічної давності.
Михайло Грушевський-людина			
Ап	Позитивна оцінка діяча.	4	Саможертвна вдача і наполегливий характер. Автор більше двох тисяч праць. Людина глибоких моральних переконань. Жив згідно цінностей і не звертав на “широку дорогу”.
Видатна особистість			
Ап	Позитивна оцінка діяча.	13	Загальновідомий діяч і водночас незвіданий із завжди актуальним писемним доробком. Творець української нації. “Він писав нам нашу історію і творив нам нашу історію”. Голова першого українського парламенту. Шанований в Україні й призабутий у Холмі. Присутній у спогадах та родинній історії. “Перший Президент відновленої Української держави”.
Грушевський – Франко			
К	Нейтральний опис	2	Скупі відомості про Грушевського в Криворівні на тлі розлогіх згадок про І. Франка, М. Коцюбинського, Лесю Українку, С. Параджанова.

Ан	Негативна оцінка	1	Прирік І. Франка на матеріальну нужду і духовні страждання тому, що перевіз редакцію журналу “Літературно-науковий вісник” до Києва.
Ап	Позитивна оцінка	1	Грушевський про важливе творення Франком “живого діла відродження”.
На тлі інших постатей			
Ап	Позитивна оцінка	4	“Духовний учень” О. Кониського. Ініціатор збору коштів на будівництво Академічного дому у Львові. Відмова Є. Чикаленка очолити Центральну Раду на користь Грушевського. “Найдієвіша участь” О. Шульгина в роботі Центральної Ради поряд з “іншими авторитетними українськими діячами”. “Не посварилися Лифар із Грушевським”.
К	Нейтральний опис	2	Охорона Січовими стрільцями на чолі з Є. Коновальцем “Центральної Ради і її голови Михайла Грушевського”. Грушевський – Шевченко, урочисті заходи біля пам’ятника Кобзареві.
Михайло Грушевський: регіональний вимір			
Ап	Позитивна оцінка	1	“Холмське питання мене цікавило особисто... Персонально я скільки зможу, буду допомагати...”.
Ап>Ан	Зміна позитивної оцінки політичної діяльності на негативну.	1	Виставка “Грушевський і Полтава”. “Полтавці... як особистість, як людину, що причетна до Полтави і Полтавщини, майже нічого не знають”.
Михайло Грушевський: сучасні паралелі			
Ан	Негативна оцінка	4	Порівняння проголошення УНР і більшовицького наступу січня 1918 р. з Революцією гідності 2013–2014 рр. і російсько-українською війною. Схожі проблеми браку кадрів, суспільної довіри і очікування “на Месію”. Безпеліційно прийняті українцями історія та історіософія Грушевського є джерелом сучасного

			пацифізму. Схожість риторики П. Порошенка і М. Грушевського. П. Порошенко про “фантастичних мрійників Винниченка, Грушевського, інших”.
Ап	Позитивна оцінка	3	Актуальність зараз піднятих у публіцистиці Грушевського проблем. Т. Шевченко, Б. Хмельницький, М. Грушевський та С. Бандера розуміли “справжні межі України”, на відміну від сучасників. Невідомі українцям імена С. Петлюри і М. Грушевського на початку 1990-х років.
П	Заклик до дій задля зміни ситуації	1	Заклик читати актуальну зараз публіцистику Грушевського.

Контент-аналіз текстових секвенцій, у яких йшлося про *політичну діяльність Михайла Грушевського*, засвідчив роздвоєний образ діяча в пресовому дискурсі – глибоко позитивний з ідеалізацією “свого” героя і, навпаки, різко негативний. Про Грушевського (не)політика писалося в пресі найбільше (дев’ятнадцять текстових секвенцій). Багато уваги (по чотири-три текстові секвенції) присвячено заслугам діяча як творця українського проекту і водночас засудженню сподівань на мир з більшовиками, що призвели до поразки української революції. В умовах сучасної російсько-української війни особливо гостро М. Грушевському закидали бачення майбутнього України в федеративному союзі з Росією. Помітна тенденція порівнювати політика з Б. Хмельницьким (дві текстові секвенції), який “зі смертної постелі” “кричав, як божевільний і несамовитий, що треба відступитися від Москви”. Михайлу Грушевському дорікали, що “історія нас таки нічого не вчить”, “трьохсотлітня неволя нічому не навчила”⁹¹. Об’єднавши докори в політичній нерішучості й курсі на Росію, маємо переконливо негативний образ Грушевського-федераліста. Позитивний портрет політика доповнений (по одній текстовій секвенції) виправданням федеративного курсу з огляду на тогочасну ситуацію, схваленням політики в національному і земельному питаннях, турботі за незначні здобутки громадсько-політичного життя українців на фоні досягнень культури. Бівалентним є відображення діяча як ліквідатора армії і, навпаки, розуміючого потребу формування боєздатного війська. За рахунок розпорошених у різних статтях, спеціально не присвячених М. Грушевському, схвальних відгуків його політичної кар’єри, у сумі маємо десять позитивних (два з яких змінюються з осуду на схвалення) і вісім негативних контекстів (два з яких зі схвалення переходять у

⁹¹ Іван Бондаренко, “Безідейність – шлях до розвалу,” *Україна молода*, 22 липня 2015; Романюк, “Куди піде Москва захищати “росіян” після Донбасу?,” *Україна молода*, 13 липня 2016.

засудження). У публікаціях істориків (Руслана Пирога, Ореста Субтельного) спостерігалася установка зміни позитивної оцінки політичної діяльності на негативну в контексті відмови від глорифікації й об'єктивного дослідження постатей української історії, які “не можуть вважатися геніальними політиками, допустивши втрату національної державності...”⁹²; “не до кінця усвідомлювали, що то є модернізація, а інші (Скрипник, наприклад) це краще розуміли”⁹³.

Попри винятково позитивні відгуки про *науковий доробок М. Грушевського* його образ дослідника-науковця дуже скупий. Найчастіше наводили найвідоміші праці “Історія України-Руси” і “Історія української літератури”, які не стали об'єктом окремого детальнішого висвітлення. Читачі дізнаються про Грушевського-дослідника українського козацтва (дві текстові секвенції) і ранньосередньовічної доби (одна текстова секвенція). У двох публікаціях акцентовано увагу на демонтажі ним всеросійського і творенні українського історичного наративу. Лише в одній статті М. Грушевський постає як учений з різносторонніми зацікавленнями і доробком, однак дуже поверхово: “Грушевський – це така особистість, яку мало назвати лише істориком. Він займався і соціологією, і археологією, і культурологією, і суспільствознавством, і літературою... Михайло Грушевський – це така постать, яку не можна вмістити в жорсткі рамки однієї науки. Він був людиною з широкими гуманітарними зацікавленнями”⁹⁴. Наголошується особлива цінність праць історика через багате використання ним джерельного матеріалу, частково втраченого в радянський період.

У дискурсі українських друкованих медіа *про Михайла Грушевського-людину* з властивими кожному сумнівами, слабостями, проблемою вибору не йдеться узагалі. Натомість поданий ідеалізований образ. М. Грушевський як особистість – це в першу чергу науковець із саможертвною вдачею і наполегливим характером, і як результат – більше двох тисяч праць у його науковому доробку (дві текстові секвенції). У двох публікаціях підкреслено відданість науковим пріоритетам усупереч радянській владі та глибокі моральні переконання, стійкість перед спокусами “широкого шляху”.

Образ М. Грушевського як визначної постаті в історії України невимальований і різний. З одного боку, постає усім відомий діяч, який не потребує коментарів, “писав нам нашу історію і творив нам нашу історію”, а, з іншого, – незвіданий, відкриває “нове і навіть несподіване”, “доля і досягнення настільки відомі, наскільки і незнані співвітчизникам”. Про М. Грушевського йдеться в

⁹² Руслан Пиріг, “Батько нашої незалежності. Михайло Грушевський: драматизм історичної долі,” *День*, 30 вересня 2016.

⁹³ “Патріот, який вчив не спрощувати історію. Пішов з життя відомий українсько-канадський вчений Орест Субтельний,” *День*, 27 липня 2016.

⁹⁴ Тіна Пересунько, “Грушевський – на часі! 29 вересня в Україні відзначаємо грандіозну дату – 150-річчя від дня народження видатного історика, засновника національної історіографії, громадсько-політичного діяча,” *День*, 28 вересня 2016.

офіційному публічному дискурсі (“творець української нації”, “відомий історик, громадський діяч і політик”, “голова першого українського парламенту”, шанований у дні найбільших державних свят) і в приватних родинних історіях, спогадах. Він гідно пошанований в Україні й призабутий на своїй малій батьківщині в місті Холм. Попри загальновідоме спростування тези про М. Грушевського як першого президента України (насправді президента/голови Української Центральної Ради/парламенту) і сьогодні в уявленнях авторів статей, політиків він виступає як “перший Президент відновленої Української держави”⁹⁵ (чотири текстові секвенції – найбільше в групі “Видатна особистість”).

Як важливу фігуру політичного і наукового життя Галичини та Наддніпрянщини кінця XIX – початку XX ст. Михайла Грушевського згадували в публікаціях, присвячених *різним іншим постатям* здебільшого в ювілейні для них дати. М. Грушевський часто присутній у статтях про І. Франка (чотири текстові секвенції), що частково пов’язане з відзначенням ювілейних дат обох діячів в один рік. У світлі Франкової постаті Грушевський відображений дещо нижче і навіть подекуди відкрито негативно – прирік Каменяра на матеріальну нужду і духовні страждання перенесенням редакції журналу “Літературно-науковий вісник” до Києва. Автори публікацій про Криворівню різних видань у схожий спосіб – одним-двома реченнями – згадували дачу і музей М. Грушевського на тлі розлогих відомостей про творця “літньої столиці української культури” І. Франка, а також Михайла Коцюбинського, Лесю Українку, Сергія Параджанова.

У дискурсі друкованих медіа М. Грушевський-учень, вихованець і гордість згадувався вустами Олександра Кониського. В інших публікаціях відомості про нього скупі. У працях про своїх сучасників М. Грушевський присутній як авторитет, солідне тло, згадується без будь-яких глибших оціночних суджень. На тлі Євгена Чикаленка і Олександра Шульгина він гідний очільник Центральної Ради, активний громадський діяч, авторитетна постать. В одній з публікацій відзначено військово-організаційний хист Євгена Коновальця, як керівника Січових Стрільців, охорони “Центральної Ради і її голови Михайла Грушевського”. Діяча піднімають в очах читачів, називаючи його іменем дотичні статті (“Не посварилися Лифар із Грушевським”) про спільний виставковий проект шести київських музеїв, зігнорували таких постатей, як Михайло Булгаков, Шолом Алейхем, Олександр Пушкін, музеї яких також долучилися до виставки, і опускають на фоні Тараса Шевченка (“В двадцяту річницю прийняття

⁹⁵ Йосип Марухняк, “У Холмі проходять урочистості до 150-річчя Михайла Грушевського,” *День*, 23 вересня 2016; Козирева, “У Львові відзначають 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського,” *День*, 29 вересня 2016; Осипчук, “Анатолій Кущ: “Хорив на пам’ятнику основателям Києва – это я в 33 года, а у Щека черты лица моего друга,” *Факты и комментарии*, 2 декабря 2015; “Українці Росії вшанували пам’ять розстріляних в урочищі Сандармох,” *Українська Правда*, 7 серпня 2015, доступ отримано 31 грудня 2016, <http://www.pravda.com.ua/news/2015/08/7/7077024/>.

Конституції... Учасники церемонії поклали квіти до пам'ятників Михайлові Грушевському та Тарасові Шевченку. На площі перед пам'ятником Кобзареві відбулося громадське віче та мистецька програма...⁹⁶).

Дві публікації присвячені вшануванню діяча в *регіональному вимірі* – Холмщини і Полтавщини. М. Грушевський виступає патріотом України і своєї малої батьківщини в розлогій статті про Всенародний з'їзд Холмщини у вересні 1917 р. в Києві: “Холмське питання мене цікавило особисто. Я виступав в українській і закордонній пресі за відділення Холмщини з польських земель. Персонально я скільки зможу, буду допомагати вам... Крім того, до праці примушують мене українські почування і я ніколи не забуду про потреби холмського народу”⁹⁷. Директор краєзнавчого музею у Полтаві зі сумом визнає, що “полтавці знають його праці, знають його “Історію України-Руси”, інші його роботи, але як особистість, як людину, що причетна до Полтави і Полтавщини, майже нічого не знають”⁹⁸.

Постать М. Грушевського виявилася доволі актуальною у висвітленні *проблематики сучасності* (вісім текстових секвенцій). Двічі в різних виданнях наголосили потребу вивчати публіцистику діяча, в якій “все прописано”, “бери і читай”, яку “ми не встигли засвоїти”. Обидва автори підкреслили далекоглядність ученого. Наведена його критична позиція щодо бюрократії, розкрадання державних коштів, дорого оплачуваних посад, протекціонізму. Ім'я М. Грушевського стоїть в одному ряду з Б. Хмельницьким, Т. Шевченком, С. Бандерою щодо розуміння “меж України” та з С. Петлюрою в незнанні їхніх імен українцями початку 1990-х років. Водночас, в умовах сучасної російсько-української війни політику закидали “соціалістичні стереотипи”, за які він “дорого заплатив”, а українцям – безапеляційно прийняті його версія історії та історіософії як джерело сучасного пацифізму. Порівняння проголошення УНР і більшовицького наступу січня 1918 р. із Майданом і російсько-українською війною відкрило схожі тоді й тепер проблеми браку кадрів, суспільної довіри і очікування “на Месію”. М. Грушевському й П. Порошенку закидають риторику й брак дій, а сам президент України бачить на початку ХХ століття “фантастичних мрійників Винниченка, Грушевського, інших, і коли була російська агресія, і чвари всередині залишили країну незахищеною перед російською агресією”⁹⁹.

Таким чином, у пресовому дискурсі Михайло Грушевський постає насамперед як позитивно-негативний (майже нарівні) політик (дев'ятнадцять текстових секвенцій) і менше як видатна постать (тринадцять текстових секвенцій). Ще менше (по вісім текстових секвенцій) відзначали заслуги М. Грушевського-

⁹⁶ Тетяна Козирева, “У Львові відзначають 20-ту річницю Конституції,” *День*, 28 червня 2016.

⁹⁷ “Не приєдналися до матері України,” *Україна молода*, 1 квітня 2016.

⁹⁸ Богдан Проскуров, “У Полтаві відкрилася виставка “Грушевський і Полтава,”” *День*, 24 червня 2016.

⁹⁹ Наталка Позняк-Хоменко, “Гібридна” коаліція,” *Україна молода*, 8 вересня 2015.

науковця і його негативно-позитивну роль на сучасному етапі. Діяча схвально згадували при висвітленні життя і діяльності його сучасників (шість текстових секвенцій). М. Грушевський губиться на тлі І. Франка у публікаціях присвячених різним місцям і подіям кінця XIX – початку XX ст., не згадуючи вже статті про Каменяра (чотири текстових секвенцій). Мінімум інформації було про М. Грушевського-людину та його вшанування у регіонах. Попри спростування чотири рази говорилося про нього як першого президента української держави.

Ім'я Михайла Грушевського також часто присутнє на сторінках українських газет у зв'язку з різними подіями, що відбувалися в державних і наукових установах, громадських організаціях, розташованих на вул. Грушевського. Особливо багато матеріалів пов'язаних із протестами на вул. Грушевського взимку 2013–2014 рр. Ім'я вченого згадували у статтях про перейменування в рамках декомунізації, зокрема в Дніпрі: *“Характерно, що в нових назвах увічнено чимало персоналій, яких принципово не існувало дотепер, – Ярослав Мудрий, Пилип Орлик, Максим Залізняк, Іван Мазепа, Михайло Грушевський, Василь Симоненко, Володимир Винниченко, Василь Стус”*¹⁰⁰. Простежити якийсь один чітко вимальований образ, що проводився у будь-якому одному з опрацьованих п'яти видань, не вдалося. Найбільше публікацій про Михайла Грушевського і догичних розміщено на шпальтах газети “День” (19) (і це лише за неповний 2016 р.) і менше (12) газети “Україна молода” (2015 р. – вересень 2016 р.). У переліку видань вирізняється газета “Дзеркало тижня. Україна” – попри невелику кількість публікацій деякі з них об'ємні й містять більше тексту зі завершеними думками (текстових секвенцій).

Таблиця 5

Кількісна характеристика публікацій про Михайла Грушевського в пресових виданнях

Пресове видання	Рік/роки	Кількість публікацій	Кількість текстових секвенцій
“День”	Січень-вересень 2016 р.	19	24
“Україна молода”	2015 р. – вересень 2016 р.	12	14
“Дзеркало тижня. Україна”	2015 р. – вересень 2016 р.	7	16
“Факты и комментарии”	2015 р. – вересень 2016 р.	5	6
“Українська правда”	2015 р. – вересень 2016 р.	4	4

¹⁰⁰ Сергій Довгаль, “У Дніпрі під декомунізацію підпало понад 4 тис. вулиць і скверів,” *Україна молода*, 22 червня 2016.

У газеті “День” обмаль публікацій про М. Грушевського-політика, а ті, що є вимальовують його в негативному світлі. Промахи державотворчої діяльності кидаються у вічі зі сторінок газети “Україна молода”. Натомість, “Дзеркало тижня. Україна” подає політика як гідного державотворця. Всі видання пошановують М. Грушевського як видатну особистість. Виданням “Факты и комментарии” і “Українська правда”, однак, діяч не відомий як науковець – упродовж майже двох років не присвячено жодної статті. У контексті сучасності лише “Українська правда” наводить позитивні порівняння, інші видання вимальовують негативний образ (див. *Таблицю 6*).

Таблиця 6

Образи Михайла Грушевського в сучасній українській пресі

Пресове видання	К-сть текст. секвенц.	Коди установок						
		Ап	Ан	Ап>Ан	Ан>Ап	Ан>Ап >Ан	К	П
<i>(Не)політик</i>								
“День”	5	1	1	2			1	
“Україна молода”	4	1	3					
“Дзеркало тижня. Україна”	7	5	1		1			
“Факты и комментарии”	2		2		2			
“Українська правда”	1	1						
<i>Науковець</i>								
“День”	5	4				1		
“Україна молода”	3	3						
“Дзеркало тижня. Україна”	4	4						
“Факты и комментарии”	0							
“Українська правда”	0							
<i>Видатна особистість</i>								
“День”	6	6						
“Україна молода”	2	2						
“Дзеркало тижня. Україна”	2	2						
“Факты и комментарии”	2	2						

“Українська правда”	1	1					
<i>Михайло Грушевський: сучасні паралелі</i>							
“День”	2		1				1
“Україна молода”	1		1				
“Дзеркало тижня. Україна”	3	1	2				
“Факты и комментарии”	0						
“Українська правда”	2	2					

Михайло Грушевський у цитатах і візуальних образах

Із наведених у пресі цитат М. Грушевського сконструйований образ ретельної, відповідальної, чесної, працьовитої і відданої справі людини-патріота. Його глибоко хвилював брак “культури життя” українців та тлі розвинутої “культури краси”:

“Коли я, вернувшись до Києва... слухав на Шевченківському спектаклі чудові співи наших хорів, я плакав, але плакав не з радості! Ми... занадто гарно співаємо в порівнянні з тим, що ми вміємо й можемо в наших справах. У нас занадто гарна література, музика, мистецтво в порівнянні з нашим убожеством в громадській і політичній роботі”¹⁰¹. До українців М. Грушевський зараховував не лише тих, хто ними народилися, але й “ті, що пристали до Українців в трудні часи, і тепер пристають до них і щиро готові працювати з ними і боротися за добро краю, можуть бути ближчі Українцям, ніж ті природжені земляки, що байдуже або й вороже ставляться до українських домагань в такий рішучий час”¹⁰².

На відміну від часто негативних оцінок політичної діяльності, з висловлених М. Грушевським слів він постає самовідданим і чесним політиком: “*вважалося свого роду спортом, похвальною сміливістю “надуть казну”, урвать з неї якнайбільше, “накрить” сліпу, непорядну і претензійну бюрократію*”; “*оргія розхапування і творення дорого оплачуваних посад і синекур, заміщування їх по протекції ріжними родичами і свояками*”¹⁰³.

У вислові “*добре робити історію важніше, ніж гарно писати її*” Грушевський-політик домінує над Грушевським-істориком на противагу усталеній дихотомії “добрий історик” – “поганий політик”.

¹⁰¹ Андрій Топачевський, “Адреси Михайла Грушевського,” *Дзеркало тижня. Україна*, 24 вересня 2016.

¹⁰² Сергій Грабовський, “Самовпевнена некомпетентність. Про “Лекцію Свободи” Святослава Вакарчука,” *День*, 1 червня 2016.

¹⁰³ Андрій Топачевський, “Адреси Михайла Грушевського,” *Дзеркало тижня. Україна*, 24 вересня 2016.

Цитати діяча компенсують брак образу М. Грушевського-людини в сучасних друкованих медіа, однак лише завдяки одній публікації, насиченій цитуваннями. Слова вченого розкривають його саможертвну вдачу і наполегливість у характері:

“В кожній хвили, в кожній стадії мого життя мушу мати перед собою якусь мету, котрій мушу віддатись ціло і без останку, доводячи свої сили до крайнього напруження, до самозабуття. І тільки тоді чую себе нормально, коли можу без перешкоди віддатися досягненню свого завдання”¹⁰⁴. Перед нами постає людина глибоких моральних переконань, яка жила згідно цінностей і не звертала на “широку дорогу”: “Мусимо “пізнати себе” і, пізнавши раз, держатись твердо тої лінії, яку вказує нам се пізнання, та не збиватись “на простору путь і широкі ворота”, інакше нам загрожує небезпека по якимсь часі ще раз, вдруге переробляти революцію – соціальну, боротьбу з домашнім соціальним більшевизмом, ще тяжчу і кривавішу...”¹⁰⁵.

Дуже тепло Михайло Грушевський відгукувався про свою малу батьківщину Холмщину, питання якої “цікавило особисто”, “ніколи не забуду про потреби холмського народу” і “виступав в українській і закордонній пресі за відділення Холмщини з польських земель”¹⁰⁶, через що в сумі до своєї позиції у решті питань і не є належно пошанований у сусідній державі.

Натомість, М. Грушевський-авторитетний історик не такий частий у своїх наукових твердженнях. Лише два вислови (навіть не цитати) розкривають його образ науковця ранньосередньовічної і козацької доби: “Сагайдачний зробив з козацького війська опору української національної державності і, як писав свого часу історик Михайло Грушевський, “відкрив тим нову добу в історії українського життя”¹⁰⁷; “Видатний український історик Михайло Грушевський влучно назвав Богдана Хмельницького і його соратників “бувшими людьми Речі Посполитої”¹⁰⁸.

У трьох цитатах про М. Грушевського бачення видатного науковця і частково політика у висловах О. Кониського (“І кафедра, і професор – цілком наші діти!”¹⁰⁹) та Івана Крип’якевича (“Він писав нам нашу історію і творив нам нашу історію”¹¹⁰) применшують слова Є. Чикаленка: “Ми всі вважали його за “некоронованого короля України”, який, як приїде, то дасть всьому порядок і лад”¹¹¹.

¹⁰⁴ Андрій Топачевський, “Адреси Михайла Грушевського,” *Дзеркало тижня. Україна*, 24 вересня 2016.

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ “Не приєдналися до матері України.” *Україна молода*, 1 квітня 2016.

¹⁰⁷ Микола Голомша, “...відкрив тим нову добу в історії українського життя”. Сагайдачний зробив з козацького війська опору української національної державності,” *День*, 28 травня 2016.

¹⁰⁸ Юрій Рудницький, “Нова “подвійна ідентичність”?” *Дзеркало тижня. Україна*, 5 лютого 2016.

¹⁰⁹ Світлана Панькова, “Людина без компромісів. 18 серпня минає 180 років від дня народження автора духовного гімну “Молитва за Україну” Олександра Кониського,” *День*, 17 серпня 2016.

¹¹⁰ Оксана Ясницька, “Писав історію “не таку”: радянська влада намагалася стерти ім’я Михайла Грушевського,” *Україна молода*, 29 вересня 2016.

¹¹¹ Олександр Зінченко, “Навіщо потрібні українці, або Як розірвати коло історії?” *Дзеркало тижня. Україна*, 20 серпня 2016.

На виділені цитати, цитати-епіграфи М. Грушевського нечасто натрапиш у газетах. В опрацьованих публікаціях уміщений лише один епіграф до статті про невинувдане забуття останньої гетьманської столиці м. Глухова:

“Життя пішло геть далеко на полудне, ближче до моря, до вугілля, до заліза – залишивши Півночі ці старі церкви, панські садиби, козацькі гробовища, останки співацьких цехів, фольклорні скарги й діалектичні пережитки – багатющі наукові й національні клейноди... Тут поховані секрети Старої України – і зародки Нової” (“Чернігів і Сіверщина в українській історії”, Київ, 1927)¹¹².

На формування уявлень про ту чи іншу історичну постать, окрім друкованих текстів, впливають різні контексти візуальних повідомлень (фотографії, виставки, фільми та ін.). Газети розміщують зображення діячів минулого, їхні родини, місця праці та життя, карикатури та ін. Публікації про Михайла Грушевського, як і про інших постатей громадського, культурного, політичного життя, в опрацьованих друкованих медіа супроводжувалися здебільшого однією великою/малою фотографією портрета (майже завжди не підписаних) або пам’ятника^{***}. Найчастіше вміщували київський і рідше львівський пам’ятники. На фотографіях пам’ятника Грушевському у Львові його завжди оточує галицька молодь у вишиванках. Узагалі не згадували монументи і меморіальні таблиці в інших місцях, за винятком Холма.

На цьому фоні якісно вирізнялося фото М. Грушевського зі сім’єю в колі І. Франка, Івана Труша та інших (Львів, 1901 р.), яке правда вміщене в статті про Каменяра й історика лише згадано¹¹³. Урізноманітнюють статичний монументальний образ діяча два малюнки-каркатури: Грушевський з майданівськими шинами і українським прапорцем у руках (обкладинка колективної монографії “Історик і Влада”) та у високій шапці-папасі (плакат виставкового проекту “Як не посварилися в Києві...”) ¹¹⁴. Зображення ученого також нечасто заміняли фото будинку меморіального музею у Львові, робочого столу в меморіальному музеї в Києві й ін.¹¹⁵ Зображення М. Грушевського уміщували без будь-якої нарації чи оціночних суджень про нього. У статті-

¹¹² Віктор Заїка, “Остання гетьманська столиця. Глухів: материк знищеної пам’яті,” *День*, 11 лютого 2016.

^{***} Візуальні образи Михайла Грушевського в опрацьованих друкованих медіа подані в окремому додатку.

¹¹³ Руслана Хмелінська, “Вічний інтелектуал: геній Івана Франка – у його працях,” *Україна молода*, 1 вересня 2016.

¹¹⁴ Ігор Сюдюков, “Царі й літописці. Історіописання та політика: колізії, конфлікти, гармонізація,” *День*, 21 квітня 2016; Сергеєнко, “Не посварилися Лифар із Грушевським,” *Україна молода*, 14 червня 2016.

¹¹⁵ Оксана Ясницька, “Писав історію “не таку”: радянська влада намагалася стерти ім’я Михайла Грушевського,” *Україна молода*, 29 вересня 2016; “Українські історики відтворили робоче місце Михайла Грушевського. В Києві відкрилася експозиція, присвячена 150-річчю з дня народження Грушевського,” *Дзеркало тижня. Україна*, 29 вересня 2016.

екскурсії “таким собі урядовим центром” періоду Української революції 1917–1921 рр., в якій коротко описана історія будівель, розміщене велике фото пам’ятника на тлі Будинку вчителя без будь-якої характеристики діяльності діячів того часу¹¹⁶.

З-поміж статей про візуальний образ діяча якісно виділялася публікація про фотоальбом Ірини Котлобулатової “Львів на фотографії (Альбом 3)” (Львів, 2015). Після короткої характеристики зображень Агенора Голуховського, Юліана Романчука, Станіслава Гломбінського, Теофіла Меруновича йшлося про Михайла Грушевського: “Є тут, звичайно, і більш відомі постаті, як-от Михайло Грушевський на світлині модного на початку ХХ століття фотографа Едварда Тшемеського, де історик – не патріарх зі сто гривневої (п’ятдесяти гривневої. – Г. Б.) купюри, а чоловік на піку здійснення бажань із молодим поглядом проникливого аналітика”¹¹⁷.

Не втіленим у життя залишився монумент Михайлові Грушевському в проєкті комплексу Незалежності України з Музеєм державності, між колонами фасаду якого стояли б скульптури дванадцятьох державних діячів. М. Грушевський як “президент Української народної республіки, історик” замикав дванадцятку вибраних постатей (князі Аскольд, Святослав, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Данило Галицький, княгиня Ольга, гетьмани Дмитро (Байда) Вишневецький, П. Конашевич-Сагайдачний, Б. Хмельницький, І. Мазепа)¹¹⁸.

Висновки

Ім’я Михайла Грушевського часте в сучасних українських друкованих медіа, однак, лише при згадці вулиці, названої на його честь, коли йшлося про річниці подій Революції Гідності й загиблих, або в контексті різних протестних акцій перед органами державної влади. Найбільше уваги приділено неоднозначно трактованій (не)вдалій політичній діяльності М. Грушевського. У нечастих навіть у ювілейний рік статтях поставав суперечливий образ Грушевського-політика, якому в умовах російсько-української війни найбільше закидали федеративний курс, ліві погляди або, навпаки, його ідеалізували і виправдовували. Тексти в газетах дуже влучно відповідають уміщеним до них зображенням портретів і пам’ятників – у суспільних уявленнях Грушевський постає видатною постаттю, усім відомою, монументальною, статичною, такою, яка не виходить за рамки загальновідомих характеристик, але й водночас незвіданою. Такий собі усім

¹¹⁶ Марія Прокопенко, “Тут був уряд. Прогулянка вулицями і будинками, де творилась історія Української революції 1917–1921 років,” *День*, 23 серпня 2016.

¹¹⁷ Костянтин Родик, “Львів’яни forever,” *Україна молода*, 19 квітня 2016.

¹¹⁸ Ігорь Осипчук, “Анатолій Куц: “Хорив на пам’ятнику основателям Киева – это я в 33 года, а у Щека черты лица моего друга,” *Факты и комментарии*, 2 декабря 2015.

відомий і водночас невідомий діяч із завжди актуальним і теж незнаним писемним доробком. Попри спростування президентства йому й далі приписують посаду очільника держави, а не парламенту. Взагалі відсутній образ Грушевського-громадського діяча. У життєписах своїх сучасників учений постає таким же позитивним монументальним тлом без глибших оціночних суджень, якісно поступається образу Івана Франка.

Цілком позитивний портрет Грушевського-науковця однак зведений до загальних характеристик – творця українського історичного наративу, ретельного дослідника джерел, обдарованого гуманітарія. Відчутний брак публікацій з фахівцями і відображення сучасних тенденцій грушевськознавства (як і української історичної науки загалом). Ідея Грушевського про окремішність історії України і Росії, яку прийняла українська історична наука, не згадувалася при конструюванні образу науковця й політика. Поодинокі автори (історики) наголошували новаторство Грушевського-історика – націоналізацію українського минулого і деконструкцію російського імперського наративу з привласненими українськими і білоруськими етнічними територіями, із давнім Києвом як точкою відліку. Лише за рахунок частого використання цитат ученого в кількох публікаціях маємо неповний образ його як особистості – ретельної, відповідальної, чесною, працьовитою, відданою справі, патріота. Не розкриті шлях Грушевського-людини до очільника української революції, те, як його погляди формувала сучасність, постать діяча між публічним і приватним. Не йдеться про діяльність історика в пореволюційний радянський час як символу нескореності української науки і культури.

Прочитання пресових матеріалів на історичну тематику створює враження маневрування між показним патріотизмом, спотворенням інформації (можливо зумисним), повним забуттям і поодинокими вкрапленнями фахових коментарів. Друковані медіа відображають риси образу М. Грушевського, що функціонує в масовій свідомості (згідно соціологічних опитувань) – політика, національного героя, але не науковця і особистості в її повсякденному просторі. Попри хибність уявлень про застарілість, преса і надалі залишається важливим посередником сприйняття інформації й впливає на формування ідеологічної позиції щодо подій і постатей минулого, тому без зміни пресового дискурсу не відбудуться зрушення у конструюванні багатогранного образу М. Грушевського.

**BETWEEN HISTORY AND MEMORY:
(NON)CONSTRUCTION OF MYKHAILO HRUSHEVSKYI'S IMAGE
IN CONTEMPORARY UKRAINIAN PRINT MEDIA**

Halyna BODNAR

Ivan Franko National University of Lviv,
Chair of Contemporary History of Ukraine,
1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

The name of Mykhailo Hrushevskiy frequently appears in contemporary Ukrainian print media but merely with reference to a street named after him when speaking of anniversaries of the Revolution of Dignity or when mentioning different protest activities against state authorities. Attention is most closely paid to different interpretations of (un)successful political activities. In those few articles which appeared even during anniversary year a contradictory image of Hrushevskiy as a politician was painted. Under conditions of Ukrainian-Russian war he was most of all blamed for his orientation towards federation and left-wing opinions or, on the contrary, was idealized and his opinions were justified. Newspaper texts correspond very aptly to images of portraits and monuments contained in them – in the minds of public Hrushevskiy emerges as an outstanding figure, a person known to all, a monumental static figure remaining within the limits of accepted characteristics but yet not entirely studied. A figure that is simultaneously known and unknown to people with relevant and also not entirely known written legacy. Despite denial of his presidency he is still associated with the position of head of state and not the parliament. The image of Hrushevskiy as a public figure is absent completely. In the biographies of his contemporaries he emerges as a positive monumental background without further evaluative assessments and loses to the image of Ivan Franko in terms of quality.

A completely positive picture of Hrushevskiy as scholar is reduced to some general characteristics – the creator of Ukrainian historical narrative, a careful researcher of different sources and a gifted humanities scholar. There is an apparent lack of publications involving experts and those reflecting modern trends in Hrushevskiy studies (the situation is the same for Ukrainian historical science in general). Hrushevskiy's idea of separation of Ukraine and Russia which was accepted by the Ukrainian historical science was not mentioned when constructing the image of scholar and politician. Occasional authors (historians) highlighted the innovativeness of Hrushevskiy as historian – his nationalization of the Ukrainian past and deconstruction of Russian imperialistic narrative with appropriation of Ukrainian and Belarus ethnic territories and Kyiv as a starting point. By frequent citation only of the scholar's works, in several publications we get an incomplete image of Hrushevskiy as a person – diligent, responsible, honest, hard-working, loyal to what he was doing, a patriot. The path of Hrushevskiy as the leader of Ukrainian revolution has not been showcased as well as ways in which the epoch was forming his opinions, and the differences between his public and private persona. There is no mention of the activities of historian in post-revolutionary period as a symbol of defiance of the Ukrainian science and culture.

Reading of history-themed publications creates the impression of maneuvers between demonstrative patriotism, distortion of information (perhaps intentional), complete oblivion and sporadic insertions of expert commentaries. Printed media show elements of Hrushevskiy's image which functions in the minds of public (according to surveys) – a politician and national hero but not a scholar and a person in day to day circumstances. In spite of erroneous ideas of outdatedness, the press remains an important medium for information perception and affects ideological positions about events and figures of the past, which means that without change of printed media discourse there will be no change in the construction of multifaceted image of Mykhailo Hrushevskiy.

Key words: Mykhailo Hrushevskiy, print media, image, historical narrative, collective memory, content analysis.

Додаток
Михайло Грушевський у візуальних образах

Портрет М. Грушевського на виставці
“М. Грушевський і Полтава”
у Полтавському краєзнавчому музеї імені
Василя Кричевського, червень 2016 р.

М. Грушевський.
27 березня 1913 р., Санкт-Петербург.
Фотограф Карл Булла

Обкладинка колективної монографії “Історик і
Влада” (Київ: Інститут історії України
НАН України, 2016)
з малюнком “Грушевський на Грушевського”
Юрія Журавля, музиканта, художника,
фронтмена гурту “OT VINTA”

Афіша виставкового проекту
“Як не посварилися в Києві...”
Музею історії міста Києва.
27 травня – 4 вересня 2016 р.

Пам'ятник М. Грушевському в Києві

Пам'ятник М. Грушевському у Львові